

**MTA Law Working Papers
2020/35.**

**Pandémia és strukturális (jog)egyenlőtlenség; jogi
és társadalmi értelmezési keretek**

*Kovács Szitkay Eszter
Lőrincz Viktor
Pap András László*

**Magyar Tudományos Akadémia / Hungarian Academy of Sciences
Budapest**

ISSN 2064-4515

<http://jog.tk.mta.hu/mtalwp>

Pandémia és strukturális (jog)egyenlőtlenség; jogi és társadalmi értelmezési keretek¹

Az alábbi írás olyan csoportspecifikus hatásokat, valamint rendszerszintű hátrányokat vizsgál, amelyek eredője, vagy adott esetben ezeknek további katalizátora a koronavírus megjelenése. A tanulmány a következő szerkezetet követi: elsőként elkülönítjük a vírus és a csoportspecifikus hatások négy esetét. Az első csoportba azok az esetek tartoznak, ahol társadalmi, állami, intézményi fellépéstől, cselekvéstől függetlenül is erőteljesebben jelentkezik bizonyos csoportok vonatkozásában (biológiai vagy kulturális okokra visszavezethetően.). A következő esetkör arra vonatkozik, amikor a vírussal kapcsolatos járványügyi intézkedések automatikusan, természetükből fakadóan érintenek hátrányosan egyes csoportokat. A harmadik csoportba azok a társadalmi okokra visszavezethető, egyes csoportokat érintő rendszerszintű hátrányok tartoznak, amelyeket a koronavírus felerősít. Végül, a negyedik csoportba azok a koronavírus elleni intézkedések tartoznak, amelyek egyes társadalmi csoportokat aránytalan mértékben sújtanak.

A COVID-kérdésről általánosabb vizsgálat irányába emelkedő második fejezet a korábbi rész jogi értelmezési tartományát jelöli ki azzal, hogy az egyenlőtlenségek (és az az elleni fellépés) jogi fogalomrendszerét tekinti át. A járványügyi intézkedésekkel kapcsolatban (a különböző alapjogok korlátozása mellett) a leggyakrabban ugyanis a hátrányos megkülönböztetés tilalma, illetve az egyenlő bánásmód követelménye mint alkotmányos alapjog merül fel. A fejezet a jogi fogalomalkotás és operacionalizálás kérdését járja körül.

Visszatérve a koronavírus társadalmi kontextusába, a harmadik fejezet az állami intézményrendszer alul- és túlműködését a rendészet dimenziójában és az intézményes diszkrimináció fogalmi keretében vizsgálja, az amerikai Black Lives Matter ('fekete életek számítanak') mozgalom példáján keresztül (amelyet a szakirodalom a koronavírus által felerősödött faji-etnikai egyenlőtlenségek megnyilvánulásaként tárgyal), továbbá rámutat a magánszférába begyűrűző közvetett hatásokra is. Az írás nem a magyar jogot elemzi, és nem is szigorú módszertant követő összehasonlító jogi kutatás: leginkább általános jelenségeket vizsgál, felváltva nyúlva különböző földrajzi elhelyezkedésű forrásokhoz és esettanulmányokhoz.

1. A koronavírus csoportspecifikus hatása

Az alábbi fejezet a koronavírussal összefüggésbe hozható csoportspecifikus hatások négy esetét különíti el. Az első csoportba azok az esetek tartoznak, ahol biológiai vagy kulturális okokra visszavezethetően társadalmi, állami, intézményi fellépéstől, cselekvéstől függetlenül is erőteljesebben jelentkezik bizonyos csoportok vonatkozásában. A második a vírussal kapcsolatos járványügyi intézkedések érintenek automatikusan, természetükből fakadóan hátrányosan egyes csoportokat. A harmadik csoportba társadalmi okokra visszavezethető,

* tudományos segédmunkatárs, Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet; doktorandusz, Nemzeti Közszerzői Egyetem, Rendészettudományi Doktori Iskola. Email: Kovacs.Eszter2@tk.mta.hu.

** tudományos segédmunkatárs, Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet. Email: lorincz.viktor@tk.mta.hu.

*** tudományos tanácsadó, Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet; egyetemi tanár, Nemzeti Közszerzői Egyetem, ELTE Gazdálkodástudományi Intézet. Email: pap.andras.laszlo@tk.mta.hu.

¹ A kutatás az 129018. és 134962 számú NKFIH FK projekt támogatásával valósult meg, és a TK JTI Epidemiológia és jogtudomány c. kutatási programja keretében készült.

egyes csoportokat érintő rendszerszintű hátrányok tartoznak, amelyeket a koronavírus felerősít. A negyedik csoportba azok a koronavírus elleni intézkedések tartoznak, amelyek egyes társadalmi csoportokat aránytalan mértékben sújtanak.

1.1. A koronavírus közvetlen csoportspecifikus hatása

Elsőként a koronavírus olyan csoportspecifikus hatásairól kell szólni, amely, állami intézményi fellépéstől, cselekvéstől függetlenül is erőteljesebben jelentkezik bizonyos társadalmi csoportok vonatkozásában. Ilyen például az asztmások² vagy az idősek kiemelt veszélyeztetettsége. Mit tehet ilyenkor az állam és a jog? A kizárólag az idősek számára fenntartott nyitvatartási időszak nemcsak a vállalkozás szabadsága korlátozását jelenti, de értelemszerűen diszkrimináció is a fiatalabbakkal szemben, hiszen az érintett időszakban ki vannak zárva a szolgáltatások eléréséből.³ A kérdés az lesz, hogy a jog standardjai, az alkotmányossági és egyéb tesztek alapján ez megengedhető (szükséges és arányos-e).

Egyes betegségek, járványok bizonyos kisebbségeket biológiai vagy kulturális okokból is hátrányosan érinthetnek. Az alábbiakban ezeket az okokat tekintjük át, amelyek a legtöbb esetben a társadalmi szintű megkülönböztetéssel együtt fejtik ki hatásukat. Több olyan betegség is ismert, amely bizonyos populációkban genetikai okokból gyakrabban fordul elő, a legismertebb talán az askenázi zsidók körében gyakrabban előforduló Crohn-betegség.⁴ Természetesen egy adott kisebbség és egy genetikai állomány a legtöbb esetben nem feleltethető meg teljesen egymásnak. Bizonyos esetekben nem közvetlenül genetikai okokból válik kitetté egy kisebbség, hanem például azért, mert olyan más éghajlati vagy kulturális közegbe kerül, ami miatt hiánybetegségek léphetnek fel. Ilyen lehet a D-vitamin-hiány, vagy bizonyos táplálékok megemésztésének képtelensége, étel-intoleranciák.⁵ Elképzelhető az is, hogy egy közösség azért vált ellenállóbbá egy járvánnyal szemben, mert a csoport kevésbé ellenálló tagjai már egy korábbi járvány során kiszekelődtek.⁶ A más népcsoportoktól korábban elzárt közösségekben éppen ezért tudtak nagy pusztítást véghez vinni a hódítók és gyarmatosítók, természetesen a helyzetet csak súlyosbította a csapatmozgásokhoz és az együtt állomásoztatott katonákhoz kapcsolódó veszély, tehát könnyebben felüthette a fejét egy járvány a hódító katonák között, ami aztán az őslakosokra végzetesnek bizonyult. Amerika gyarmatosítása a legismertebb példa, ugyanakkor az újabb kutatások megkérdőjelezik azt, hogy az Újvilágból „cserébe” a hódítók hozták volna el Európába az itt addig ismeretlen szifilisz.⁷

A fertőzések terjedésében elsődleges szerepet játszanak a hálózatok⁸. Ezek nem feltétlenül csak az egyes emberek között fennálló szociális kapcsolatokról állnak, hiszen jelenleg is többféle szoros kapcsolat fenntartható fizikai közelség nélkül, például elektronikus úton, másrészt viszont a fertőzés megtörténhet egymást nem ismerő emberek között, akik például

² Ld. pl. Raterman, Elizabeth (2020) "A Health Justice Perspective of Asthma and COVID-19," Human Rights Brief: Vol. 24 : Iss. 1, Article 7.

³ Ld. pl. UN Policy Brief, The impact of COVID-19 on older persons, 1 May 2020, British Society of Gerontology, Statement on COVID-19, 20 March 2020, Ayalon et.al, Aging in Times of the COVID-19 Pandemic: Avoiding Ageism and Fostering Intergenerational Solidarity, 16 April 2020

⁴ (Baumgart and Sandborn 2012), (Bengtson et al. 2009), (Yang et al. 1993)

⁵ Pl. a laktóz-intolerancia egyes régiókban vagy etnikai csoportokra inkább jellemző: (Suchy et al. 2010), (Bailey et al. 2013) A tej megemésztésének képessége egy komoly evolúciós előny, mely nem kis mértékben Közép-Európa-hoz köthető, (Burger et al. 2020), (Curry 2013) ami a később tárgyalandó D-vitamin-szint szempontjából is releváns lehet: <https://www.theguardian.com/world/2020/oct/31/add-vitamin-d-bread-milk-help-fight-covid-urge-scientists-deficiency-supplements>.

⁶ <https://qubit.hu/2020/03/18/egy-kinai-kutatas-szerint-az-a-s-vercsoportu-embereket-jobban-veszelyeztetethi-a-koronavirus> http://ri.btk.mta.hu/images/letoltes_publ/mende.balazs/jarvanytan.pdf.

⁷ (Majander et al. 2020)

⁸ (Barabási 2003, elsősorban a The Tenth Link-fejezet).

valamilyen közös infrastruktúrát: tömegközlekedést, közintézményeket, boltokat, közttereket vagy társasházak közös tereit használják. Nem volt ez másként korábban sem, az epidemiológia hajnalán John Snow egy részben térbeli közelségen alapuló kapcsolatrendszerrel tárt fel, amikor a kolera terjedését vizsgálta a közutakon keresztül,⁹ a kutatók használók között nem feltétlenül volt társadalmi kapcsolat. A pestis esetében pedig sokáig olyan módszereket alkalmaztak, amelyek elsősorban légúti fertőzések ellen nyújtottak védelmet (Hippokratész nyomán azt feltételezve, hogy a betegséget a mocsarakból kiáramló miazmák terjesztik)¹⁰, ma már tudjuk, hogy önmagában az emberek közti kapcsolattal nem modellezhető a terjedés, mert ahhoz figyelembe kell venni a köztes gazda – patkány vagy más állat – mozgását is. Egy extrém példa Kaffa ostromának esete (amit a biológiai hadviselés egyik legkorábbi példaként tartanak számon, amikor is az ellenség katapultokkal pestissel fertőzött hullákat dobált a városfalon belülré)¹¹ azt mutatja, hogy akár egymástól szociálisan teljesen elszigetelt csoportok között is lehetőség van a terjedésre.

A legtöbb esetben azonban a hálózati topográfia fontos meghatározója a fertőző betegségek terjedésének, ahogy arra Barabási Albert-László is kitér a HIV vírus terjedésének hálózati hátterét bemutató, ¹² még ha a patient zero elmélet az utóbbi időben meg is kérdőjeleződött – annyiban, hogy nem egy kanadai utaskísérő terjesztette el a vírust Amerikában, az ott korábban is jelen volt.¹³

Egy adott kisebbség belső hálózata, ha az eltér a többségi társadalométól, szintén sérülékennyé teszi a közösséget, illetve a többségi társadalom és a kisebbségek kapcsolata szintén befolyással lehet a fertőző betegségek terjedésére, így például a Bogardus-skálán mért társadalmi távolság adatokat szolgáltatva arra, hogy egy adott kisebbség mennyire szigetelődik el a többségi társadalomtól, ami adott esetben a járvány terjedését lassíthatja, vagy megállíthatja (hogy aztán adott esetben a kisebbségi hálózatban berobbanjon). Nem feledkezhetünk meg ugyanakkor arról, hogy bizonyos kisebbségek adott esetben más országok lakosságával is kapcsolatban állhatnak, ez mind a terjedés, mind a stigmatizáció szintjén jelentőséggel bír.

A hálózati jellemzők és a Bogardus-féle társadalmi távolság mellett a járványok terjedése kapcsán ugyancsak releváns az Edward T. Hall nevéhez köthető proxémika (proxemics), amely azt vizsgálja, hogy az emberek hogyan használják a teret a társas interakciókban, azaz hogy fizikailag milyen távol állnak egymástól különböző szituációkban.¹⁴ Az intim, személyes és szociális térhasználatnál mérhető fizikai távolság országonként is eltérhet. Egy 2017-es tanulmány¹⁵ azt a meglepő eredményt hozta, hogy a régióból Magyarország és Románia esetében a proxémikai értelemben vett szociális távolság meghaladja a 120 centimétert, Magyarország a vizsgált országok közül a legnagyobb szociális és intim távolság kategóriában a második, míg személyes távolság tekintetében az első. A felmérésből az is látszik, hogy a kulturális sztereotípiák alapján eltérőnek gondolt, és a járvány első hullámában eltérő adatokat produkáló országok, mint az Egyesült Királyság, Németország vagy Olaszország azonos tartományban vannak. Romániában már az első hullám idején is gyors volt a terjedés, de a legfrissebb adatok is azt mutatják, hogy Magyarország is hiába tartozik az élvonalba a távolságtartás alapján, a legfrissebb adatok szerint bekerült a terjedés dinamikájának élvonalába is.¹⁶ Bár van már olyan friss tanulmány, ami megpróbálja feltárni a

⁹ (Snow 1855).

¹⁰ https://ri.btk.mta.hu/images/letoltes_publ/mende.balazs/jarvanytan.pdf, (Hippokratész 1964).

¹¹ V.ö.: (Wheelis 2002).

¹² (Barabási 2003, 123).

¹³ (Worobey et al. 2016).

¹⁴ (Hall 1963), (Hall 1966).

¹⁵ (Sorokowska et al. 2017).

¹⁶ Hogy pontosan hol is helyezkedik el Magyarország Európa és a világ országai között, azt a tesztelesek alacsony száma (így a magas tesztpozitivitás: <https://24.hu/kozelet/2020/11/22/koronavirus-fertozottek-szama->

kapcsolatokat az elérhető járványadatok és a 2017-es tanulmány értékei között, és talált is szignifikáns összefüggést¹⁷, a járvány második hulláma árnyalhatja a képet.

Minden korreláció ellenére a COVID-19 járvány terjedését úgy tűnik, elsősorban nem a társadalmi interakciók struktúrája befolyásolja, és az egyéb tényezők, mint a védekezés hatékonysága, a korábbi immunizálás (BCG, gyermekbénulás) miatt ma még nehezen állapítható meg, hogy ezeknek az interakcióknak mi a tényleges szerepe.

Ugyancsak hiányosak az ismereteink arra nézve, hogy az országok közötti különbségeken túl van-e lényeges különbség az országon belül élő kisebbségi csoportok között a proxémika által leírt távolságok tekintetében, bár ismerünk néhány kutatást a 70-es évek első feléből az USA-ban.¹⁸ Nagy szakirodalma van például annak, hogy a temetések során előforduló személyes kontaktus hogyan járul hozzá az ebola terjedéséhez.¹⁹

Bizonyos betegségek terjedésében szerepet játszhatnak az egy meghatározott kisebbséghez kötődő szokások, társadalmi kapcsolatok és távolságok, de a COVID-19 esetében úgy tűnik, ezek a jellemzők a vírus viszonylag könnyű terjedése miatt háttérbe szorulnak. A vallási tabuk jelentős része valamilyen megbetegedés elkerülésére jöttek létre, kezdve az étkezési tilalmaktól egészen odáig, hogy bizonyos betegségekben szenvedőket tisztátalannak tekintettek. Természetesen ezek a tabuk a kor ismeretein alapultak, és meglehetősen „ráhagyással” működtek, olyan esetekre is alkalmazták őket, amelyeknél nem volt indokolt az adott tabu, így például nem fertőző betegségeknél. Ismertek olyan vallási szervezetek is, amelyek egy meghatározott betegség gyógyítására jöttek létre, és hatékonyan is működtek, egyes esetekben úgy, hogy máig sem ismert az alkalmazott gyógymód. Ilyen szervezet volt például az anyarozs okozta mérgezés, az ergotizmus vagy Szent Antal tüze kezelésére létrejött Antonita rend (Hospitalarii S. Antonii), akiknek a történelmi Magyarországon is voltak rendházaik.²⁰ A biológiai és orvosi ismeretek bővülése ezeket a vallási tabukat részben feleslegessé tette, bár vannak olyan esetek is, amikor ez a „dereguláció” már korábban megtörtént.²¹ A tudomány fejlődése mindemellett új problémákat is előhozott, erre jó példa az az eset, amikor kiderült, a manhattani csapvízben az egészségre ártalmatlan, de nem kóser mikroszkopikus élőlények élnek.²²

Ugyancsak nyilvánvalóvá vált, hogy egyes vallási szokások hozzájárulhatnak a fertőzés terjedéséhez, legyen szó a közös éneklésről²³, az ereklyék és kegytárgyak tiszteletén át a gyónásig vagy az áldozásig²⁴. Egyes egyházakban léteznek egyházi jogi rendelkezések arra nézve, hogy járvány esetén ezeket a gyakorlatokat fel kell függeszteni²⁵, illetve egyházként

rekordközeli-napi-halalesetet-jelentettek/) és az adatközléssel kapcsolatos további aggályok miatt a kézirat lezárásakor nehéz megmondani. Részletes elemzést közöl Szabó Andrea a blogján: <http://web.archive.org/web/20201123203935/https://szaboandreapolitologus.blogspot.com/>.

¹⁷ (Gokmen et al. 2020).

¹⁸ (Aiello and Jones 1971), (Jones 1971), (Jones and Aiello 1973), (Scherer 1974).

¹⁹ (Hewlett and Amola 2003), (Nielsen et al. 2015), (Manguvo and Mafuvadze 2015) <https://www.nationalgeographic.com/news/2015/01/150130-ebola-virus-outbreak-epidemic-sierra-leone-funerals/> <https://www.who.int/csr/disease/ebola/training/safe-burials/en/>.

²⁰ (Grynaeus 2002).

²¹ Mint az I. Jeruzsálemi zsinat, amikor az őskereszténység számos, a zsidósághoz köthető tabut elhagyott, és az állatok fogyasztására vonatkozó tilalmakat csak egy igen szűk körre tartotta fent, mint amilyen a fülva holt állatok fogyasztása, ami még a középkori Magyarországon is téma volt (Laurent, n.d.).

²² <https://www.nytimes.com/2004/11/07/nyregion/the-waters-fine-but-is-it-kosher.html>.

²³ <https://www.hessenschau.de/gesellschaft/ueber-100-covid-19-infektionen-gottesdienst-besucher-sangen-und-trugen-keine-schutzmasken-corona-ausbruch-baptisten-reaktion-gemeinde-100.html>.

²⁴ Az áldozást helyettesítheti, bár nem egyenértékű azzal a lelki áldozás: <https://www.magyarok.hu/nezopont/fohasz-jarvany-idejen-lelki-aldozasrol>.

²⁵ <http://lexikon.katolikus.hu/A/%C3%A1ltal%C3%A1nos%C3%A1nos%20feloldoz%C3%A1s.html> 961. kán. - 1. §. Több bűnbánót egyszerre előzetes egyéni bűnmegegyezés nélkül általános módon feloldozni nem lehet, kivéve ha: 1. halálvesztély fenyeget, és a papnak vagy a papoknak nem áll elég idő a rendelkezésére ahhoz, hogy az egyes bűnbánók bűnmegegyezését meghallgassák; 2. súlyos szükség áll fenn, vagy is amikor tekintettel a gyónók számára

eltér az is, hogy a közösségi jelenléte mennyire szigorúan írják elő. A katolikus egyház például megköveteli a vasárnapi misén való részvételt, ennek elmulasztása súlyos vagy halálos bűnnek számít, ugyanakkor ezen kötelezettség alól számos okból adható felmentés például idősek és betegek számára, de a járvány első hullámában ez az összes hívő számára is meg lett adva, a másodikban viszont egyelőre még nem.²⁶ A vallásos előírások kapcsán külön probléma, hogy a haldoklóknál és a súlyos betegeknel speciális szertartások elvégzését, szentségek kiszolgáltatását írhatja elő az egyház, amelyek betartása egy járványhelyzetben problematikus, illetve a holttestre vonatkozó vallásos szabályok is ütközhetnek járványügyi előírással, ahogy arra már fentebb utaltunk. A sajtót megjárt eset volt egy koreai kisegyház szerepe a járvány ottani terjedésében. Az egyház szertartásai és térítési szokásai jelentős mértékben növelték az esetszámot az országban a járvány kezdeti szakaszában.²⁷

A kutatások egy speciális irányát képezi az a megközelítés, ami a vallási szokások és viseletek, és a szekuláris állam konfliktusa, valamint a jelenlegi megváltozott viselkedési formák között keres kapcsolatot. Míg korábban a fej vagy az arc eltakarását, illetve a kézfogás vallási okokból való megtagadását (például egy állampolgári eskü során) egyesek a szekuláris állam normáival ellentétesnek tekintették, addig mára bizonyos elemek járványügyi intézkedésként normává váltak, például a kötelező maszkviselés, vagy a kézfogás kerülése.²⁸ Bár az esetek formailag fedik egymást, és bizonyos szokások itt is visszavezethetők korai higiéniai szabályokra, valószínűleg nem a járványügyi szabályok a legalkalmasabbak arra, hogy a laicitás és a vallás közötti konfliktusokat feloldják.

A magyar jogalkotó a tömegrendezvényekre vonatkozó korlátozások alól kivételt engedett az egyházi rendezvények tekintetében.²⁹ Ez egyrészt indokolható a vallásszabadsággal, de számos kérdést is felvet. Ha egy egyházi vezető maga dönt arról, hogy megtartja-e a

nincs elég gyóntató mindenki gyónásának kellő időn belül való megfelelő meghallgatására, és így a gyónók hibájukon kívül a szentségi kegyelmet vagy a szentáldozást sokáig nélkülözni kényserülnek; ám nem számít elegendőnek a szükség, amikor csak azért nem állhatnak rendelkezésre gyóntatók, mert nagyon sok a gyónó, ahogyan ez nagy ünnepeken vagy zarándoklatokon előfordulhat. 2. §. Annak megítélése, hogy fennállnak-e az 1. § 2. sz.-a szerint szükséges feltételek, a megyéspüspökre tartozik; ő határozhatja meg az ilyen szükség esetét a püspöki konferencia többi tagjával egyeztetett ísmérvek figyelembevételével. 962. kán. - 1. §. A hhoz, hogy a krisztushívő az egyszerre többeknek adott szentségi feloldozásban érvényesen részesüljön, nemcsak az szükséges, hogy kellően fel legyen készítve, hanem egyszersmind az is, hogy elhatározza azoknak a súlyos bűneinek kellő időben egyenként való megvallását, melyeket jelenleg nem tud így meggyónni. 2. §. A krisztushívőket, amennyire lehetséges, az általános feloldozás elnyerésekor is oktassák ki az 1. § szerinti követelményekre, és az általános feloldozást még halálveszély esetén is, ha van elég idő, előzze meg a felhívás, hogy kinek-kinek legyen gondja a bűnbánat felindítására. 963. kán. - A 989. kán.-ban említett kötelezettség fenntartásával, akinek általános feloldozással megbocsátják súlyos bűneit, alkalomadtán mielőbb járuljon egyéni gyónáshoz, mielőtt még újabb általános feloldozást kapna, hacsak megfelelő ok nem jött közbe.”

²⁶ „1248. kán. - 1. §. A szentmisén való részvétel kötelezettségének eleget tesz, aki bárhol, katolikus rítus szerint végzett misén jelen van, akár magán az ünnep napján, akár az előző nap estéjén. 2. §. Ha szent szolgálatot teljesítő személy hiányában vagy más súlyos okból lehetetlenné válik az eucharisztikus ünneplésben való részvétel, igen ajánlatos, hogy a hívők részt vegyenek a plébániatemplomban vagy más szent helyen a megyéspüspök előírásai szerint tartott igeliturgián, ha van ilyen, vagy töltsenek kellő időt imádsággal egyénileg, a családban vagy alkalmasint több családból álló csoportban.” márciusban: <https://katolikus.hu/cikk/az-mkpk-kozlemenye-31256994> novemberben: <https://katolikus.hu/cikk/az-mkpk-kozlemenye-62799764>.

²⁷ <https://www.nytimes.com/2020/02/21/world/asia/south-korea-coronavirus-shincheonji.html> további eseteket is ismertet: (Wildman et al. 2020).

²⁸ <https://verfassungsblog.de/the-future-of-handshaking/>.

²⁹ Érdekes megjegyezni, hogy a 484/2020. (XI. 10.) Korm. rendelet a veszélyhelyzet idején alkalmazandó védelmi intézkedések második üteméről nem egyházat, hanem vallási közösséget említ a preambulumban: „A vallási közösségek szertartásai a vallási közösség döntése szerint tarthatóak meg. A Kormány felkéri a vallási közösségeket, hogy a szertartásaik során a magatartási szabályokat az általános szabályokkal összhangban határozzák meg.” illetve furcsa kivételeket is tesz az 5§ (4)-ben: „Ezen alcím alkalmazásában a vallási közösségek szertartása - a házasságkötés, valamint a temetés kivételével - nem minősül rendezvénynek. A szertartás megtartásáról a vallási közösség dönt.”

rendezvényeket, akkor annak informált döntésnek kellene lennie, kérdés ugyanakkor, hogy a rendelkezésére állnak-e ugyanazok az információk a terjedésről, amelyek a kormánynak, különös tekintettel a folyamatosan változó helyzetre. Probléma lehet továbbá, hogy az egyes egyházak hierarchiája jelentős mértékben eltér, még a központosítottnak tekintett katolikus egyházban is jellemzően megyéspüspöki kompetenciaként lettek szabályozva a járványügyi intézkedések, más egyházakban az országos vezető hatásköre még korlátozottabb lehet. Kérdés az is, ha az egyházi vezető korlátozást rendel el, az eljut-e a hívekhez időben, mivel az egyes egyházaknak nem áll rendelkezésére a teljes közmédia, és volt rá példa, hogy az istentisztelet végén hangzott csak el, hogy aznap az időseknek már nem kellett volna rajta részt venni.

A történelem során mindig is szokás volt egyes betegségeket népcsoportokhoz kötni, így vált több betegség is ismertté *Morbus Hungaricus* néven: a kiütéses tífusz³⁰ és a TBC³¹, a *Morbus Gallicus* vagy franciakór névvel elsősorban a szifiliszet illeték, de a kifejezést szintén több betegségre alkalmazhatták.³² A spanyolnátha nevével ellentétben biztosan nem Spanyolországból ered, a fertőzés forrásaként Kínát³³, Franciaországot³⁴ vagy az Egyesült Államokat³⁵ szokás megjelölni a legújabb kutatások alapján. Nem csak fertőző, hanem genetikai eredetű betegségeket is neveztek el népekről, amelyekhez ráadásul semmilyen tényleges genetikai szál nem fűzte őket, így nevezték a Down-szindrómát korábban például mongolkórnak is, amely kifejezést végül a Mongol Köztársaság képviselőinek kérésére hagyta el a WHO a publikációkból.³⁶ Legutóbb a sertésinfluenza kapcsán merült fel problémaként, hogy a járványt a több vallás számára is tabu sertésről vagy a kitörés helyéről, Mexikóról nevezzék el, ami ellen viszont az ország kormánya tiltakozott.³⁷

A biológia-környezeti jellemzőkre vonatkozó ismeretek ellentmondásosságát jól mutatja a D-vitamin-hipotézis problémája. Ennek egyik oldala az a hipotézis, hogy az Észak-Amerikában élő feketék szervezete egységnyi napsugárzásnál kevesebb D-vitamint termel, így azokban az országokban, ahol a napfény mennyisége kevesebb, nagyobb valószínűséggel alakul ki náluk D-vitamin-hiány, mint fehérbőrű társaiknál.³⁸ Ez pedig esetünkben azért lehet releváns, mert egyes kutatások azt feltételezik, hogy mind az influenzánál³⁹, mind a koronavírusnál⁴⁰ nagyobb eséllyel betegednek meg, és halnak meg azok, akik D-vitamin-hiányban szenvednek. Ez a jelenség nem csak a színes bőrűeket, hanem az időseket is érinti.⁴¹ Ez a lehetséges összefüggés más, szociális tényezőkkel együtt (például, hogy a kórházi ápolók jelentős része a színes bőrűek közül kerül ki, hogy szociális és így egészségügyi helyzetük rosszabb, mint a lakosság többségéé, hogy gyakrabban használnak tömegközlekedési eszközöket stb.) katasztrofális eredményhez vezettek amerikai nagyvárosokban.⁴² Bár a D-vitamin-hiány szupplementációval egyszerűen megoldható lenne, a tanulmány írásakor még nincs

³⁰ (Győry 1900).

³¹ Bár kérdéses, hogy az eredetileg így nevezett betegség valóban a gümőkór volt-e.: (Riskó 1997).

³² (Rábai 2005).

³³ <https://www.nationalgeographic.com/news/2014/1/140123-spanish-flu-1918-china-origins-pandemic-science-health/>.

³⁴ (Oxford 2001).

³⁵ (Crosby 2003), a kansasi eredetet vitatja (Worobey, Cox, and Gill 2019).

³⁶ (Howard-Jones 1979, 104).

³⁷ <https://www.theguardian.com/world/2009/apr/28/mexican-swine-flu-pork-name>.

³⁸ (Martín Giménez et al. 2020), ellentmondó eredményekről: (Brown et al. 2018).

³⁹ (Martineau et al. 2017).

⁴⁰ A szignifikánsan magasabb halálozási rátáról feketékél: (Golestaneh et al. 2020), a D-vitamin és a COVID-19 összefüggéseiről: <https://www.nytimes.com/2020/06/10/well/live/coronavirus-vitamin-d-immunity.html>, (Daneshkhan et al. 2020).

⁴¹ (Boucher 2012).

⁴² Pl. <https://chicago.suntimes.com/coronavirus/2020/4/6/21211355/42-of-illinois-coronavirus-deaths-are-black-people-but-only-15-of-the-state-population-is>.

egyértelmű tudományos eredmény a D-vitamin és a koronavírus lefolyása közti összefüggés tekintetében. A magyar tiszti főorvos legutóbb javasolta a D- és C-vitamin szedését⁴³, de korábban olyan terápiákat is javasoltak⁴⁴, amelyeknek hatékonyságát napokkal később a WHO megkérdőjelezte⁴⁵.

Ehhez kapcsolódó, az egészségügyi (és gyógyszeripari) rendszerben jelentkező faji-etnikai torzulásként említik az elemzők azt, hogy például a vakcina-kísérletek önkéntesei között is nagyon kevés a nem-fehér alany, ami kétségsbe vonhatja a hatóanyag hatékonyságát etnikai-faji kisebbségek vonatkozásában.⁴⁶

A csoportjellemzőkre adott társadalmi reakciók kapcsán merül fel az a kérdés, hogy vajon egy adott betegségben szenvedők csoportja tekinthető-e a jog által is védendő kisebbségnek? A COVID-19 viszonylag gyors lefolyása miatt az abban szenvedők nem képeznek elkülönült kört, még ha a betegséggel kapcsolatos előítéletek érinthetnek is bizonyos csoportokat, például etnikai alapon, ahogy erről már volt szó. A történelem folyamán azonban léteztek olyan betegségek, melyekre a reakció a közösségtől való elkülönítés volt, ezek a kitaszított és elkülönített közösségek azonban adott esetben sokáig fennmaradtak. A legismertebb példa a lepra, mely jelenleg már jól kezelhető betegségnek számít, de még számos elkülönített telep létezik a világban, még az EU területén is.⁴⁷

A 80-as évektől kezdve kibontakozó HIV-járványhoz is számos előítélet kapcsolódott, melyek keveredtek a legkitettebb csoportokhoz (prostituáltak, homoszexuálisok, intravénás kábítószer-használók) fűződő előítéletekkel, részben azért is, mert a HIV-fertőzés az esetek többségében és az AIDS kialakulásának elején nem jár külső jegyekkel. Miután bebizonyosodott, hogy a vírus transzmissziója csak bizonyos módokon lehetséges, és nem lehet elkapni a mindennapi életben bevett érintkezés során, illetve az újabb gyógykezelésekkel lényegében tünetmentessé tehető, az ezzel kapcsolatos közérdeklődés is megcsappant, és így az előítéletek is csökkentek, de néhány évtizede még jelentős volt⁴⁸, és nem kizárt, hogy más hasonló típusú betegség a jövőben hasonló kirekesztéshez vezet, így az adott betegségben szenvedők kisebbségi jogainak elismerése különös jelentőséggel bírhat. A HIV példája azért is fontos, mert a COVID-19-re vonatkozó ismereteink bővülésével együtt hasonlóan változnak a járvánnyal szembeni attitűdök, mint annak idején a HIV-vel szemben.

1.2. A koronavírus elleni intézkedések automatikus közvetlen csoportspecifikus hatása

Egy következő esetkör arra vonatkozik, amikor a vírussal kapcsolatos intézkedések automatikusan hátrányosan érintenek egyes csoportokat. A siketeket (a világban a becslült számuk 466 millió) például a kötelezően viselt maszk akadályozza a szájról olvasásban.⁴⁹ A távolságtartási előírások vagy egyéb intézkedések vallási, etno-kulturális közösségek identitásának megélésének, gyakorlásának akadályát is jelentik. A New York-i ortodox zsidók például nemcsak arra panaszkodtak, hogy a látogatási tilalommal sújtott kórházakban a közösség nem vehet a vallási előírásoknak megfelelően búcsút a haldoklóktól, de a kötelező határidőn belül eltemetni sem tudták halottaikat (adminisztratív és egészségügyi kapacitás hiányában).⁵⁰ A hagyományosan szoros közösségi életmód és a vallási rituálék korlátozása

⁴³ <https://telex.hu/belfold/2020/10/18/muller-cecilia-c-vitamin-d-vitamin-koronavirus>.

⁴⁴ <https://telex.hu/koronavirus/2020/10/14/koronavirus-gyogyszer-remdesivir-teszteles-richter-gedeon>.

⁴⁵ <https://telex.hu/koronavirus/2020/10/16/who-egeszsegugyi-vilagszervezet-remdesivir-hatastalan>.
<https://telex.hu/koronavirus/2020/10/19/koronavirus-remdesivir-szlavik-influenza>.

⁴⁶ Moderna vaccine trial contractors fail to enroll enough minorities, Reuters, October 6, 2020

⁴⁷ https://hvg.hu/plazs/20110127_romania_szegyene_betegek_lepratelep.

⁴⁸ A kérdéstről lásd: (Goodwin et al. 2003).

⁴⁹ Derrick Bryson Taylor: For the Deaf, Social Distancing Can Mean Social Isolation, The New York Times.

⁵⁰ Liam Stack: Hasidic Jews, Hit Hard by the Outbreak, Flock to Donate Plasma, The New York Times, May 12, 2020.

miatt a félmillió New York-i ortodox zsidó képviselőjében pert is indítottak (hasonlóan több keresztény egyházi vezető, az istentiszteletek betiltását kifogásoló panaszához.)⁵¹ Egyes, az írás 3. fejezetében ismertett „Black Lives Matter”-mozgalmat parafrázáló „Jewish Lives Matter”- transzparenszekkel tiltakozó New York-i haszid zsidók a tesztek visszautasítása és a beteg gyerekek otthontartása mellett a COVID-gyanús tünetek eltitkolására hívták fel a közösség tagjait, hogy ily módon elkerülhessék az iskolák bezárását és a karantén elrendelését, mert az internet kapcsolat nélküli kis lakásokban, zsúfoltan élő gyakran családonként 12 gyermek számára a távoktatás megvalósíthatatlan.⁵²

A karantén tovább nehezíti a fogyatékkal élők,⁵³ hajléktalan emberek, vagy menekülttáborban lakók szolgáltatásokhoz hozzáférését is, ahogy a büntetés-végrehajtási intézetben (és távolságtartásra vagy egyéb védekezésre korlátozottan képes) fogvatartottak kiszolgáltatottsága is megnő.⁵⁴ Az időotthonokhoz hasonlóan e zárt intézményekben is kiemelten szedi áldozatait ugyanis a vírus. Amerikában például június végéig 80 ezer fertőzést regisztráltak és a tíz legnagyobb vírusgócpontról kilenc bv-intézet volt.⁵⁵ Különösen problémás az, hogy az előzetes letartóztatásban lévők mellett például az Egyesült Államokban gyakran tanúk és áldozatok is lehetnek őrizetben, ha a hatóságok veszélyeztetettnek látják részvételüket az eljárásban, így sokan a bűnösséget megállapító ítélet hiányában is ki vannak téve a fertőzésnek és az életveszélynek. Nem is meglepő, hogy számos amerikai város fogvatartottak, esetenként elítéltek ezreit engedte szabadon a vírus kitérését követően.⁵⁶ San Francisco 40 %-kal csökkentette a börtönépességét, de a fogvatartotti létszám szövetségi szinten is kb. heti ezerrel csökkent áprilisban, és májusban húszéves alsó rekordot döntött. Megnőtt ugyanakkor a pénzbüntetések és a figyelmeztetések száma.

1.3. A koronavírus által társadalmi okokra visszavezethető, egyes csoportokat érintő rendszerszintű hátrányok

2019-ben 55 országban 135 millió ember éhezett, és a föld lakosságának 8.9 %-a, 690 millió ember volt alultáplált. A pandémia következtében 2020-ban ez a szám 83-132 millióra becsült

⁵¹ Liam Stack - Joseph Goldstein, How a Virus Surge Among Orthodox Jews Became a Crisis for New York, The New York Times, Oct. 8, 2020.

⁵² Ginia Bellafante: When Covid Flared Again in Orthodox Jewish New York, The New York Times, Oct. 8, 2020.

⁵³ The ‘forgotten tribe’: Persons with disabilities in Ethiopia and the State’s response to COVID-19. The role of international financial institutions in protecting the vulnerable during pandemics: Focus on World Bank in developing economies.

⁵⁴ Ashleigh Barnes-Emilie McDonnell: An Overview of Emerging International Human Rights Law Guidance: Promoting Human Rights Compatibility of Government COVID-19 Responses Bonavero Report No. 5/2020 17 AUGUST 2020 https://www.law.ox.ac.uk/sites/files/oxlaw/bonavero_report_5_of_2020.pdf. Ld. még Gregory Bernstein, Stephanie Guzman, Maggie Hadley, Rosalyn M. Huff, Alison Hung, Anita N. Yandle, Alexis Hoag & Bernard E. Harcourt, COVID-19 and Prisoners’ Rights, Law in the Time of COVID-19, Katharina Pistor, ed., Columbia Law School, 2020 (2020). Available at: https://scholarship.law.columbia.edu/faculty_scholarship/2682, Susan P. Sturm, Faiz Pirani, Hyun Kim, Natalie Behr & Zachary D. Hardwick, Linked Fate: Justice and the Criminal Legal System During the COVID-19 Pandemic, Law in the Time of COVID-19, Katharina Pistor, ed., Columbia Law School, 2020 (2020). Available at: https://scholarship.law.columbia.edu/faculty_scholarship/2683.

⁵⁵ Timothy Williams and Rebecca Griesbach: San Quentin Prison Was Free of the Virus. One Decision Fueled an Outbreak. June 30, 2020.

⁵⁶ Sarah Stillman: Will the Coronavirus Make Us Rethink Mass Incarceration? Community groups have pointed out the social costs of the prison system for decades. Now the pandemic has exposed its public-health risks. The New Yorker May 18, 2020.

mértékben nő.⁵⁷ A vírushelyzetből közvetetten fakadó egyenlőtlenségek következő, bonyolultabb köre ugyanakkor olyan *társadalmi* jelenségekre vonatkozik, amelyek következménye az, hogy a vírus bizonyos csoportokat *közvetlenül, strukturálisan* hátrányosan érint.

Általában elmondható, hogy a legtöbb hátrányos helyzetű, kiszolgáltatott helyzetű csoport tagjait aránytalanul sújtja a vírus. A járvány kezdetétől fogva dokumentált, hogy hátrányosan érinti a faji-etnikai-nemzeti-vallási kisebbségeket. Nőnek a társadalmi feszültségek, és felerősödik a rasszizmus, az idegengyűlölet, amely gyakran a vírus terjesztőiként is azonosítja e csoportok tagjait.⁵⁸ A vírus kezdetén kifejezetten nőtt például az ázsiai származásúakkal szembeni gyűlölet-cselekmények száma.⁵⁹

A New York Times 2020 júliusában publikált (május végi adatok alapján, közel ezer megyében és 640 ezer betegen végzett) elemzése⁶⁰ kimutatta, hogy az ország különböző területein, a városokban, a kertvárosokban és a vidéken valamennyi korcsoportban egyaránt perzisztensnek mondható a fekete és a hispán lakosság felülreprezentációja a koronavírusos megbetegedések terén. A két etnikai csoportba tartozó személyek fertőzöttsége háromszorosa fehér szomszédaiuknak, és kétszer akkora valószínűséggel halnak meg. Az okok, e két csoport rosszabb szocio-ökonómiai helyzetéből fakadóan többfélék lehetnek: általánosan rosszabb egészségügyi állapotuk (elsősorban az elhízás és a cukorbetegség releváns e körben) mellett az, hogy felülreprezentáltak azokban a foglalkoztatási ágakban, ahol nem lehetséges az otthoni munkavégzés vagy a távolságtartás, többet utaznak tömegközlekedési eszközökön, illetve zsúfoltabb lakáskörülmények között, az idősebb generációkkal közös térben élnek. Egy 2018-as adat szerint az afro-amerikai és a hispán munkaerő 43 %-a az otthoni munkavégzést kizáró körülmények között dolgozik, amíg a fehérek esetében ez csak 25%. A 40 és 59 év közötti hispánok ötször nagyobb arányban fertőződtek meg, mint fehér kortársaik, a halottak negyede 60 év alatti volt, amíg a fehérek esetében ez mindössze 6 % volt.

Az adatok az Egyesült Királyságban is hasonlóak: a feketék kétszer nagyobb valószínűséggel halnak meg, és az indiai, bangladesi és pakisztáni származású betegek is kisebb eséllyel élnek túl, mint a fehérek. A kritikus állapotban lévő betegek 33 %-a a lakosság 19.5 %-át kitevő (és nagyobb arányban a vírustól egyébként védettebb fiatalabb!) etnikai kisebbségek közül került ki. (Amíg a fehér briteknek csak 2 %-a él zsúfolt lakhatási körülmények között, addig ez a bangladesi származásúak harmadát érinti, az indiai férfiak pedig felülreprezentáltak nemcsak a köztisztasági, postai és vendéglátóipari szegmensben, de az egészségügyben is.)⁶¹ Az ENSZ emberi jogi főbiztosa szerint a brazil Sao Paulóban a színesbőrűek 62 %-kal nagyobb arányban halnak meg, mint a fehérek.⁶²

⁵⁷ September 2020, Update In times of COVID 19, 2020 Global Report on Food Crises, FSIN and Global Network Against Food Crises. 2020., http://https://www.fsinplatform.org/sites/default/files/resources/files/GRFC2020_September%20Update.pdf.

⁵⁸ Noah Baker, Richard Van Noorden, Nidhi Subbaraman: African Migrants in Yemen Scapegoated for Coronavirus Outbreak.

⁵⁹ OSCE Human Dimension Commitments and State Responses to the Covid-19 Pandemic, Warsaw, 2020, p. 126-146.

⁶⁰ Richard A. Opiel Jr., Robert Gebeloff, K.K. Rebecca Lai, Will Wright and Mitch Smith: The Fullest Look Yet at the Racial Inequity of Coronavirus, The New York Times July 5, 2020.

⁶¹ Sonia Faleiro: Britain's Ethnic Minorities Are Being Left for Dead, The New York Times May 22, 2020.

⁶² Disproportionate impact of COVID-19 on racial and ethnic minorities needs to be urgently addressed – Bachelet, <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=25916>

Az amerikai idősotthonok esetében is azt mutatják a számok, hogy a vírus kétszer olyan gyakorisággal jelent meg ott, ahol a lakók legalább negyede fekete vagy hispán volt, mint ahol a számuk nem érte el az 5 %-ot.⁶³ Részben ezért is merült fel már most a döntéshozókban, hogy amennyiben elkészül a vakcina, annak korlátozott mennyisége esetén adott esetben faji-etnikai hovatartozásra is tekintettel kialakított kritériumrendszer alapján osszák el (és egy felmérés szerint a feketék fele, a hispánok hétharmada be is adatná.)⁶⁴

Hasonló adatokat láthatunk az őslakosok vonatkozásában:⁶⁵ itt is általános a rosszabb egészségi állapot (több kardiovaszkuláris probléma, asztma, cukorbetegség), és kevesebb a társadalombiztosítási ellátott, gyakran a vírus elleni védekezést nyelvi nehézségek is akadályozzák (amennyiben csak vagy leginkább a törzsi nyelvet beszéljük), és a lazuló rendészeti-igazgatási kapcátás erősíti a földfoglalást, deforesztációt, a közösségek életterének további csökkenését.⁶⁶ A rezervátumokon működő kaszinók bezárása további jelentős terhet ró az amerikai őslakosokra.⁶⁷ Ahogy az etnikai-faji kisebbségek esetében, kutatók és aktivisták hangsúlyozzák az etnikai alapú (őslakos-szenzitív) egészségügyi adatkezelés és elemzés fontosságát.⁶⁸ Hozzá kell tenni, hogy Chilétől Mexikón át, Kanadától Guatemaláig, a területi autonómiára hivatkozással bevezetett védekezési stratégiák az őslakos területen sokszor a környező régióknál hatékonyabb eredményeket hozott.⁶⁹

Közép-Európában pedig a roma aktivisták és kutatók mutatnak rá a vírus csoportspecifikus hatására. Tudor szerint a 12 millió európai roma fele az Európai Unióban él, és itt 80 %-uk mélyszegénységben, megfelelő járványvédelmi eszközök nélkül.⁷⁰ Az Unió Alapjogi Ügynökségének 2016-os adatai szerint az európai romák 30%-a olyan háztartásban él, ahol nincs vezetékes ivóvíz, 46%-uk pedig olyan helyen, ahol nem található beltéri illemhelyiség, zuhanyzó, vagy fürdő. Magyarországon 77 olyan település volt, ahol egyáltalán nem volt vezetékes vízszolgáltatás. Ezenkívül további 181 olyan település is volt, ahol a víz- és csatornarendszer hiánya miatt közutakból tudtak csak a helyiek vízhez jutni.⁷¹ Uszkiewicz

⁶³ The Striking Racial Divide in How Covid-19 Has Hit Nursing Homes, *The New York Times*, May 21, 2020.

⁶⁴ Megan Twohey: Who Gets a Vaccine First? U.S. Considers Race in Coronavirus Plans, *The New York Times*, July 9, 2020. Érdemes megemlíteni, hogy a személyreszabott medicina amúgy is rendszerzerűen operál faji-etnikai ismérvekkel, és például egyes transzplantációs listákon vagy farmakológiai döntések során ez az algoritmikus diszkrimináció gyanúját is felveti. Ld. pl. Vyas DA, Eisenstein LG, Jones DS. Hidden in plain sight — reconsidering the use of race correction in clinical algorithms. *New England Journal of Medicine*, 2020; Epub Jun 17. doi:10.1056/nejmms2004740., illetve Gina Kolata: Many Medical Decision Tools Disadvantage Black Patients, *The New York Times*, June 17, 2020.

⁶⁵ Ld. pl. Tom Phillips: We are on the eve of a genocide': Brazil urged to save Amazon tribes from Covid-19, *The Guardian*, May 03, 2020, <https://www.theguardian.com/world/2020/may/03/eve-of-genocide-brazil-urged-to-save-amazon-tribes-covid-19-sebastian-salgado>.

⁶⁶ Ld. pl. 9 Way Indigenous Rights are at Risk during the COVID-19 Crisis, May 20, 2020, <https://www.culturalsurvival.org/news/9-ways-indigenous-rights-are-risk-during-covid-19-crisis>.

⁶⁷ Simon Romero – Jack Healy: Tribal Nations Face Most Severe Crisis in Decades as the Coronavirus Closes Casinos, *The New York Times*, May 12, 2020.

⁶⁸ Ld. pl. Bia'ni Madsa' Juárez López and Jess Cherofsky: For the Right to be Named and Counted: Indigenous Peoples are Excluded from COVID-19 Statistics, <https://www.culturalsurvival.org/news/right-to-be-named-and-counted-indigenous-peoples-are-excluded-covid-19-statistics> June 04, 2020. Ld. még EUROPEAN ROMA GRASSROOTS ORGANISATIONS (ERGO) NETWORK The role of Social Economy in supporting Roma social and economic inclusion A close-up on the Covid-19 pandemic and the recovery strategies Position Paper.

⁶⁹ <https://www.globalcitizen.org/en/content/covid-19-rates-indigenous-australians/> ld. még Nadine Silva: Indigenous Women of the Americas in the Face of the COVID-19 Pandemic, Chirapaq - Center for Indigenous Cultures of Peru, and the Continental Network of Indigenous Women of the Americas (ECMIA).

⁷⁰ Marius Tudor: The European Union is failing its largest ethnic minority in times of Coronavirus crisis, *The Brussels Times*, 29 March 2020, <https://www.brusselstimes.com/opinion/103370/the-european-union-is-failing-its-largest-ethnic-minority-in-times-of-coronavirus-crisis/>.

⁷¹ Uszkiewicz Erik: Romák a járvány idején, https://spectra.elte.hu/media/4a/8d/36fb6c89842602ac057e1f0b482901e5e5111ba24aea15abc570edf4e64d/Uszkiewicz%20Erik_Rom%C3%A1k%20a%20j%C3%A1rv%C3%A1ny%20idej%C3%A9n.pdf.

rámutat: „A koronavírus elleni védekezés keretében elrendelt iskolabezárások, a távoktatás bevezetése, az intézményektől való kötelező távolmaradás a lemaradást és a nehezen vagy egyáltalán nem behozható hátrányokat fokozza, az iskolai lemorzsolódást hatványozza, a kompetenciákban megmutatkozó különbségeket tovább élezi. A tanárok felügyelete és segítsége nélkül sok gyerek veszik el a tananyagban, a szülők kompetenciái sok esetben annyira korlátozottak, hogy sem a digitális kapcsolattartáshoz, sem az érdemi feladatok elkészítéséhez nem tudnak segítséget nyújtani. A technológiai eszközök és a használatához szükséges tudás hiánya mellett, sok család esetében olyan elemi feltételek hiányoznak, mint az áram. A lakhatási szegénységben és nagycsaládokban élő gyermekek esetében a tanulásához szükséges nyugodt légkör, a személyes tér teljesen értelmezhetetlen fogalmak. A figyelemhiányos, motiválatlan, a tanulás kultúrájával nem rendelkező, feladattudat nélküli gyermekek iskola iránti érdeklődésének fenntartása tantermi keretek között is számos kihívást jelent, a digitális oktatásban pedig gyakorlatilag áthidalhatatlan akadályokhoz vezet. Márpedig a tanulás feladása, az oktatásból való kimaradás, a már megszerzett tudás további bővítésének vagy akár csak szinten tartásának ellehetetlenülése a jövőbeni esélyek elvesztésének veszélyét vetíti előre.”⁷² Összességében a járvány felerősítette a meglévő egyenlőtlenségeket.⁷³ Különösen nehéz helyzetben találta a járvány a 300 ezerre becsült európai migráns romát, akik tolmácsra szorulnak az egészségügyi ellátó rendszerben, és az adott esetben jogilag nem rendezett státusukra tekintettel félnek orvosi ellátást kérni, vagy nincs is egészségbiztosításuk. (A világban egymilliárdra becsülik a migránsok számát, amelyből 82 millió Európában tartózkodik, akik közül 2017-ben 4.8 millió volt illegális.)⁷⁴ Látványosan súlyosan érinti a vírus a nőket, és kiemelten a valamely hátrányos helyzetű vagy kisebbségi csoport női tagjait. A karantén alatt (vagy akár csak a munkanélküliség növekedésével) nő a (leginkább a nőket és gyermekeket érintő) családon belüli vagy párkapcsolati erőszak, a női nemiszerv-csonkítás, a kényszer- vagy gyermekházasságok, de általában nehezebb a távoktatásban és távmunkában egyszerre dolgozó egyedülálló szülők (többnyire nők) helyzete, ahogy az otthoni beteg- és idősápolás is jobban sújtja a nőket. Nemcsak, hogy össze vannak zárva a családon belüli erőszak vagy egyéb bántalmazás elkövetőivel, de nehezebben jutnak el rákszűrésre, fogamzásgátlóhoz, terhesség-megszakításhoz⁷⁵ vagy éppen terhes- vagy gyermekágyi-ellátáshoz is.⁷⁶ Noha az áldozatsegítő és krízisközpontok radikális pénzügyi- és humán erőforrás hiánnyal küzdenek a vírus következtében (is), a bejelentett szexuális és nemi alapú erőszak esetek például Franciaországban és Cipruson 30-, Argentínában 25-, Szingapúrban 33 %-kal nőttek.⁷⁷ Felmérések szerint a 15-19 éves lányok 43 %-a nem használ modern fogamzásgátló szereket, ami évi 10 millióval több nem tervezett terhességet és 5.7 millióval több, többnyire nem

⁷² Uszkiewicz Erik: Romák a járvány idején.

⁷³ Ld. Arza Porras, J., Gil-González, D., Català-Oltra, L. et al. (2020). COVID-19 Crisis: Impact on households of the Roma community. *International Journal of Roma Studies*, 2(2), 28-51. doi: 10.17583/ijrs.2020.6242. Ld. még Hetherington, L. (2020). Spotlight on voices from the community: COVID-19 impacts on Gypsy, Roma and Traveller communities in England. *International Journal of Roma Studies*, 2(2), 87-92. doi: 10.17583/ijrs.2020.6643, továbbá Tammi, L. (2020). Across the great divide: The impact of digital inequality on Scotland's Gypsy/Traveller children and young people during the COVID-19 emergency. *International Journal of Roma Studies*, 2(2), 52-65. doi: 10.17583/ijrs.2020.6301.

⁷⁴ Varga, B.M. (2020). Access to healthcare services for the Roma and undocumented migrants in the EU in light of the COVID-19 pandemic. *International Journal of Roma Studies*, 2(2), 4-27. doi: 10.17583/ijrs.2020.5952 4.o.

⁷⁵ <https://womenenabled.org/blog/covid-19-survey-findings/> COVID-19 at the Intersection of Gender and Disability: Findings of a Global Survey, May 20, 2020, , Women Enabled International (WEI).

⁷⁶ Ashleigh Barnes-Emilie McDonnell: An Overview of Emerging International Human Rights Law Guidance: Promoting Human Rights Compatibility of Government COVID-19 Responses Bonavero Report No. 5/2020 17 August 2020 https://www.law.ox.ac.uk/sites/files/oxlaw/bonavero_report_5_of_2020.pdf.

⁷⁷ Girl-Driven Change Meeting the Needs of Adolescent Girls COVID-19 and Beyond. October 2020.

biztonságos abortuszt jelent, és a kamaszlányok körében ezek a vezető halálokok.⁷⁸ Az egészségügyi szolgáltatások, például a vírus következtében beálló három hónapos elmaradása az elemzők szerint 13-44 millió nőt és lányt zár el a fogamzásgátló szerekhez történő hozzáféréstől, ami 325 ezer és egymillió közötti nem kívánt terhességet (és csak a kiskorú lányok esetében 491 ezer nem-biztonságos abortuszt, 3400 gyermekágyi halált és 734 ezer nem-kívánt terhességet és 134 ezer nőgyógyászati komplikációt) eredményez.⁷⁹ Az ENSZ becslése szerint minden három hónapnyi karantén 15 millióval növeli a családon belüli erőszak esetek számát.⁸⁰

Amellett, hogy kórházakban, gyógyszertárakban és a kiskereskedelmi- és vendéglátóiparban is nagyobb arányban dolgoznak nők az első vonalban (és többnyire tömegközlekedéssel mennek a munkahelyükre),⁸¹ a legtöbb egészségügyi védőöltözetet férfi testre és arcra optimalizáltan tervezték.⁸²

Egy hazai reprezentatív kutatás arra mutatott rá, hogy a férfiak és a nők nagyjából hasonló mértékben, 35 %-kal növelték részvételüket a házimunkában, de adva, hogy a járvány előtt a nők lényegesen nagyobb terhet viseltek, ezáltal éppen, hogy tágabbra nyílt az olló (különösen a magasan képzett városi középosztály esetében).⁸³

A vírus tehát tovább növeli a férfiak és nők közötti egyenlőtlenséget. A korábbi gazdasági válságoktól eltérően a nőket a munkaerőpiacon erőteljesebben sújtja a vírus okozta recesszió: többen dolgoznak a leginkább megviselt turizmusban, valamint a textil, ruházati- és cipő-, valamint a telekommunikációs eszközgyárakban. (Például a bangladesi ruhagyárak dolgozóinak 80 %-a nő, és az iparág itt 2020 első negyedében 45,8 %-kal esett vissza, de csak áprilisban 80 %-kal.)⁸⁴ Az ENSZ becslése szerint a járvány 2021-re 96 millió embert sodor a mélyszegénységbe, és legkorábban 2030-ra várható a 2019-es szintre visszatérés. Eddigre 100 Dél-Ázsiában élő férfire 129 mélyszegénységben élő nő jut majd (szemben a 2021-re becsült 118-al.)⁸⁵ A távolságtartás és a karantén a világ munkaerőpiacának 81 %-át érintette: a nőket azonban lényegesen súlyosabban. A fiatal, alacsonyabb fizetési kategóriába tartozó brit nőket például hétszeresen.⁸⁶ A globális 16 %-os gender pay gap, azaz hogy a nők ennyivel keresnek kevesebbet, mint az összehasonlítható helyzetben lévő férfiak, egyes országokban 35 %-ot jelent, azzal, hogy a munkaerőpiac 40 %-át jelentő női munkaerő a részfoglalkozásúak 57 %-át teszi ki – és a pandémia alatt elsőként e munkahelyek szűnnek meg. A nők kevesebbet keresnek, bizonytalanabb munkaviszonyban, kevesebb megtakarítással sérülékenyebbek tehát a férfiaknál egy ilyen krízisben: amellett, hogy átlagosan háromszor annyi fizetetlen háztartási

⁷⁸ Girl-Driven Change Meeting the Needs of Adolescent Girls COVID-19 and Beyond. October 2020.

⁷⁹ Uo.

⁸⁰ Global Rapid Gender Analysis for COVID-19 CARE + IRC Global RGA for COVID-19. Ld. még: Threats and Trends Child Sexual Exploitation and Abuse, September 2020, Interpol.

⁸¹ <https://eca.unwomen.org/en/digital-library/publications/2020/05/impact-of-the-covid-19-pandemic-on-specialist-services-for-victims-and-survivors-of-violence>.

⁸² OSCE Human Dimension Commitments and State Responses to the Covid-19 Pandemic, Warsaw, 2020, p. 126-146

⁸³ Éva Fodor, Anikó Gregor, Júlia Koltai & Eszter Kováts (2020): The impact of COVID-19 on the gender division of childcare work in Hungary, European Societies, DOI:10.1080/14616696.2020.1817522. Ld. még: From insight to action: Gender equality in the wake of Covid 19, UN Women 2020, továbbá Halting Lives: The impact of COVID-19 on girls and young women, Plan International.

⁸⁴ The Economic Impact of COVID-19 on Women in Vulnerable Sectors and Economies, World Trade Organisation, 3 August 2020.

⁸⁵ May 11, 2020, <https://www.unwomen.org/en/news/stories/2020/8/press-release-covid-19-will-widen-poverty-gap-between-women-and-men>.

⁸⁶ Katica Roy: Here's how to achieve gender equality after the pandemic, The World Economic Forum COVID Action Platform, 25 Apr 2020, <https://www.weforum.org/agenda/2020/04/how-to-achieve-gender-equality-after-pandemic/>.

munkát végeznek, mint a férfiak.⁸⁷ E fizetetlen munkát éves szinten globálisan 10.8 trillió dollárra becsülik, ami a technológiai ipar háromszorosa.⁸⁸ (Azt se feledjük, hogy a világ leggazdagabb egy százaléka kétszer annyit tulajdonol, mint a többi 6.9 milliárd ember, és a világ 22 leggazdagabb férfinak nagyobb a vagyona, mint az összes afrikai nőnek együttesen. A mezőgazdaságban dolgozó nők termelik a világ élelmiszerkészletének több, mint felét, miközben a földeknek kevesebb, mint 15 %-át tulajdonolják.)

A női foglalkoztatás a világ legtöbb helyén formális munkaviszonyon kívül és társadalombiztosítási ellátás nélkül folyik. A gyengébb gazdaságú országokban ez akár 90 % feletti is lehet,⁸⁹ amelynek 28 %-a a családi vállalkozásban végzett (nem dokumentált), többnyire mezőgazdasági munka.⁹⁰ Ghánában az 1,3 millió utcai árusok 80 %-a, a dél-afrikai háztartási alkalmazottak (és kertészek, takarítók) kétharmada nő.⁹¹ Amerikában a fekete anyák 67,5-, a latinok 41 %-a a fő kenyérkereső a háztartásban, szemben a fehérek 37 %-ával, és a gyermeküket egyedül nevelő anyák többsége is színesbőrű.⁹²

A pandémia rontotta a nők helyzetét az igazságszolgáltatáshoz történő hozzáférésben is.⁹³ Az ENSZ rámutat a családon belüli és párkapcsolati erőszak, szexuális- és nemi alapú erőszak radikális emelkedésére, ahol a rendőrség kapacitáshiánnyal szembesül és a bírósági rendszer is lassabban működik (ha egyáltalán), továbbá csökken a szociális és jogsegély-szolgálatok emberi erőforrása, akadoznak a távoktatási lehetőségek és gyakran bezárnak az anyaatthonok.⁹⁴ Becslések szerint az elkövetkező évben 61 millió, a vírussal összefüggésbe hozható nemi alapú erőszakcselekmény fog történni (ez általában háromból egy nőt vagy lányt, és a gyermekek felét, évente kb. egymilliárdjukat érint a világon és ezek többségét nem jelentik be, nem tartják nyilván, nem orvosolják). A vírus kitörése óta duplájára nőtt az online prostitúció, miközben a határozatok gyengítik a (z évi 99 milliárd dolláros volumenű)⁹⁵ hagyományos emberkereskedelem elleni fellépést.⁹⁶

A vírus elleni védekezést, és az állami (akár rendészeti, áldozatsegítő) szolgáltatások igénybevételét nehezíti, hogy globálisan 20 %-kal kevesebb nőnek van okostelefonja és internet hozzáférése, mint a férfiaknak.⁹⁷ A szám Dél-Ázsiában 70 % is lehet (és általában a

⁸⁷ Roy, Here's how to achieve gender equality after the pandemic.

⁸⁸ Uo.

⁸⁹ Laura Addati, Umberto Cattaneo, Valeria Esquivel and Isabel Valarino. Care work and care jobs for the future of decent work, International Labour Organization, Geneva, 2018 https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_633135.pdf.

⁹⁰ Rachel Moussié and Silke Staab: Three ways to contain COVID-19's impact on informal women workers, 18 May 2020, <https://data.unwomen.org/features/three-ways-contain-covid-19s-impact-informal-women-workers>.

⁹¹ Uo.

⁹² Simone Soublet: COVID-19's Impact on Women of Color: August Update, August 12, 2020, <https://womensenews.org/2020/08/covid-19s-impact-on-women-of-color-august-update/>.

⁹³ COVID-19 Sparks Urgency Around Justice for Women, New Report Calls for Action, International Development Law Organization, May 21, 2020, <https://www.idlo.int/covid-19-sparks-urgency-around-justice-women-new-report-calls-action>, Justice for Women Amidst COVID-19, Justice for Women High-level Group Report UN Women, IDLO, UNDP, UNODC, World Bank, May 21, 2020.

⁹⁴ Joint statement by the Special Rapporteur and the EDVAW Platform of women's rights mechanisms on Covid-19 and the increase in violence and discrimination against women, <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=26083&LangID=E>.

⁹⁵ https://www.equalitynow.org/combating_trafficking_covid_19.

⁹⁶ Beyond the Shadow Pandemic. Protecting a Generation of Girls from Gender-Based Violence through COVID-19 to Recovery, <https://resourcecentre.savethechildren.net/library/beyond-shadow-pandemic-protecting-generation-girls-gender-based-violence-through-covid-19>, https://www.unodc.org/documents/Advocacy-Section/HTMSS_Thematic_Brief_on_COVID-19.pdf továbbá Ld. még Human Trafficking Trends and Consequences of the COVID-19 Pandemic, OSCE ODIHR-UN WOMEN, 2020 <https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2020/07/guidance-addressing-emerging-human-trafficking-trends-and-consequences-of-the-covid-19-pandemic->.

⁹⁷ Uo.

világban az írástudatlanok kétharmada nő).⁹⁸ Az iskolabezárások hatása is erőteljesebben érinti a nőket. Az ebola-járvány egyik tanulsága az volt, hogy (részben az ellátórendszer leterheltsége miatt) csökkent a gyermekek oltása, ami a későbbi megbetegedések következményeként további terheket jelent a munkából az ápolás miatt kieső szülők, jellemzően anyák számára. A járvány a gyermekmunka növekedésével is járt, a Sierra Leone-i 12-17 éves lányok körében például 238 %-os növekedést mutatva.⁹⁹ A karantén miatt az iskolából (gyakran véglegesen) kimaradó tinédzserlányok körében megemelkedett a terhességek száma és nőtt a szexuális- és nemi alapú erőszak.¹⁰⁰ Az egészségügyi kapacitáscsökkenés miatt emelkedett a gyermekágyi halálozások száma. 2013 és 2016 között Sierra Leonében több nő halt meg így, mint a vírusban. (A fekete nők az Egyesült Államokban is kétszer olyan gyakran halnak meg szülés közben, mint a fehérek.)¹⁰¹ Caroline Criado Perez rámutat,¹⁰² hogy a zika és az ebola-járványról az elmúlt években 29 millió tanulmányt jelentettek meg (15,000 lektorált tudományos folyóiratban), de kevesebb, mint 1 %-a foglalkozott a jelenség nemi vetületével.

A pandémia visszafordíthat több, a nők és lányok érdekében folytatott sok évtizedes küzdelmet is. Ilyen a női nemiszerv-csonkítás, ahol a családvédelmi és rendészeti kapacitáscsökkenés miatt emelkedik a tiltott beavatkozások száma. Jelenleg 200 millió áldozata van e szokásnak, és a következő évtizedben csak a vírussal összefüggésbe hozhatóan kétmillióval több esetet becsülnek.¹⁰³ Például Szomáliában, ahol a lakosság 98 %-a érintett, és erőteljes közigazgatási és információs kampány folyik, még ebben az évben 290,000 beavatkozással számolnak, az ajtóról ajtóra járó, és a hatóságok által nem akadályozott „szolgáltatásnyújtók” tevékenysége miatt.¹⁰⁴ Hasonló a helyzet a gyermekházasságok esetében, amit az iskolabezárások és szegénység, éhínség egyaránt erősít.¹⁰⁵ Etiópiában csak a járvány első három hónapjában 500 gyermeket mentettek ki a hatóságok és főleg civil szervezetek, de a számok radikális emelkedéséről számoltak be Afganisztán, India Dél-Szudán és Yemen vonatkozásában. Évente átlagosan 12 millió kényszerített gyermekházasságot kötnek, a vírussal összefüggésben az elkövetkező két évben négy millióval többet prognosztizálnak és tíz éven belül 13 millióval többet, mint amennyi a vírus előtt várható lett volna.¹⁰⁶

Az UNICEF adatai alapján a koronavírus 150 millióval növelte a többdimenziós (oktatás, egészségügy, lakhatás, élelmiszerellátottság, higiénia területén) deprivációban, szegénységben

⁹⁸ Bridging the Digital Gender Divide Include, Upskill, Innovate. OECD, 2018, <http://www.oecd.org/internet/bridging-the-digital-gender-divide.pdf>.

⁹⁹ Girl-Driven Change Meeting the Needs of Adolescent Girls COVID-19 and Beyond. October 2020.

¹⁰⁰ Ld. pl. Nifosi-Sutton, Ingrid (2020) "Human Rights and COVID-19 Responses: Challenges, Advantages, and an Unexpected Opportunity," Human Rights Brief: Vol. 24 : Iss. 1 , Article 4.

¹⁰¹ Helen Lewis: The Coronavirus is a Disaster for Feminism. Pandemics affect men and women differently. The Atlantic, March 19, 2020. Ld. még Ann E. Towns-Katarzyna Jezierska-Anne-Kathrin Krefta-Birgitta Niklassona: COVID-19 and Gender: A Necessary Connection in Diplomatic Studies, The Hague Journal of Diplomacy 15 (2020) 636-647.

¹⁰² Caroline Criado Perez: Invisible Women: Exposing Data Bias in a World Designed for Men, Vintage Publishing, London, 2020.

¹⁰³ Beyond the Shadow Pandemic. Protecting a Generation of Girls from Gender-Based Violence. Beyond the Shadow Pandemic. Protecting a Generation of Girls from Gender-Based Violence through COVID-19 to Recovery, <https://resourcecentre.savethechildren.net/library/beyond-shadow-pandemic-protecting-generation-girls-gender-based-violence-through-covid-19>.

¹⁰⁴ Huge FGM rise recorded in Somalia during coronavirus lockdown, <https://www.theguardian.com/world/2020/may/18/fgm-rise-in-somalia-heightened-by-coronavirus-crisis>.

¹⁰⁵ Emeline Fonyuy: Child marriage worries rise amid coronavirus lockdown in Cameroon, 11 June 2020, <https://www.thenewhumanitarian.org/news/2020/06/11/Cameroon-coronavirus-child-marriage>.

¹⁰⁶ Ld. még: Impacts of COVID-19 on female genital cutting, September 2020, Orchid Project, Working Together to End Female Genital Cutting.

élő gyermekek számát, amely így elérte az 1,2 milliárdot.¹⁰⁷ A víruselleni intézkedések keretében bezárt iskolák 24 millió gyermek esetében végleges kiesést jelent az oktatási rendszerből és ez például nyolcévesen már a kenyai homokbányákba, a nyugat-afrikai kókuszföldekre, vagy az indonéziai ezüstfestő üzemekbe történő száműzetést jelent.¹⁰⁸

Az etnikai kisebbségi hovatartozással (illetve az ahhoz köthető alacsonyabb szocio-ökonómiai helyzettel) összefüggésbe hozható sérülékenyebb egészségügyi állapot kiemelten jelentkezik a kisebbségi nők esetében. Az egyenlőtlenség különféle vetületei között összefüggéseket és egymásra hatásokat is felfedezhetünk: ezt a jelenséget nevezzük „interszekcionalitásnak”. Amerikai felmérések rámutatnak, hogy a fekete nők között gyakoribb a magas vérnyomás, cukorbetegség, fiatal kori mellrák, stroke, lupus,¹⁰⁹ és főleg asztma, részben azért, mert a klímaváltozással járó nagyobb hőség, légköri szennyezettség is súlyosabban érinti őket, mert többen élnek a városi „hőszigetekben.”¹¹⁰ A szegény országok zsúfolt gettóiban élő több, 1,2 milliárd ember között egyébként is felülreprezentáltak a 15 és 49 közötti nők. 2,2 milliárd ember él olyan városi környezetben, ahol hiányzik a minimális köztisztasági infrastruktúra, és a háztartások 80 %-ában nincs folyóvíz, és a nők és lánygyermekek hozzák valahonnan.¹¹¹ A kenyai Kiberában, a világ negyedik legnagyobb gettójában, 100 férfire 116 nő jut, és 50-150 emberre egy latrina.¹¹² De az USA-ban is: a fekete nők mindössze 62 %-át keresik a fehér férfiakénak. (2013-ban a fehér háztartások vagyona tizenháromszorosa volt a fehérekének, úgy, hogy még a középiskolából kiesett fehér férfiak vagyona is 70 %-kal magasabb a felsőfokú végzettségű feketékénél.) A jól fizetett műszaki munkaerőpiacon 1-, az informatikában pedig csak 3 % a fekete nők aránya.

1.4. Egyes társadalmi csoportokat aránytalan mértékben érintő koronavírus elleni intézkedések

Már a fenti alfejezetekben bemutatott kérdések egy részével kapcsolatban felmerül az, hogy az egyenlőtlenségek oka a vírus kezelésére adott állami intézményrendszer alul- vagy túlműködése. A járványügyi szabályok szankcionálása során például jól dokumentált a rendészeti szervek egyes faji-etnikai kisebbségeket érintő kiemelt figyelme, és sok esetben az erőszakosabb hatósági fellépés is. Március 27 és május 11 között az angol rendőrség például a szabálysértési bíróságok 22%-át a lakosság 15,5%-át jelentő BAME (Black, Asian and Minority Ethnic) etnikai csoporttal szembeni intézkedés során szabta ki,¹¹³ ami azt jelenti, hogy 54 %-kal nagyobb eséllyel kaptak bírságot. Londonban 22 %-kal nőtt az igazoltatások száma, és a korábbi 7,2%-ról 9,3-ra emelkedett a kisebbségeket célzó intézkedések aránya. A koronavírus-fertőzésnek említetten kiemelten kitétt börtönökben magasan felülreprezentált a fekete és hispán közösség (Magyarországon a romák): számos kutatás szerint jelentős részben

¹⁰⁷ COVID pushes millions more children deeper into poverty, <https://news.un.org/en/story/2020/09/1072602>.

¹⁰⁸ Jeffrey Gettleman - Suhasini Raj: As Covid-19 Closes Schools, the World's Children Go to Work, The New York Times, Sept. 27, 2020. Fontos megemlíteni, hogy Afrikát és egyes ázsiai országokat kevésbé érintette a vírus, bár nem lehet biztosan tudni, hogy ennek mi az oka (a megbízhatatlan statisztikák mellett). <https://www.bbc.com/news/world-africa-53181555>.

¹⁰⁹ <https://www.bu.edu/bwhs/research/publications/racism-health/>.

¹¹⁰ Bekkar B, Pacheco S, Basu R, DeNicola N. Association of Air Pollution and Heat Exposure With Preterm Birth, Low Birth Weight, and Stillbirth in the US: A Systematic Review. JAMA Netw Open. 2020;3(6):e208243. doi:10.1001/jamanetworkopen.2020.8243.

¹¹¹ Ginette Azcona, Antra Bhatt and Robert Ndujwa: COVID-19 exposes the harsh realities of gender inequality in slums, May 14, 2020., <https://data.unwomen.org/features/covid-19-exposes-harsh-realities-gender-inequality-slums>.

¹¹² Uo.

¹¹³ BAME people fined more than white population under coronavirus laws Police in England issue at least 22% of fines for contravening lockdown to 15.5% of population. Mattha Busby --Mirren Gidda: A ME people fined more than white population under coronavirus laws, The Guardian, 2020 May 2020.

az intézményes diszkrimináció jegyeit is mutató büntetőpolitika és büntető-igazságszolgáltatási rendszernek köszönhetően.¹¹⁴

Amint majd látjuk, a szakirodalomban elfogadott nézet az, hogy a „Black Lives Matter”-mozgalom előretörése Amerikában annak a következménye, hogy a meglévő, ez esetben faj- etnikai alapon konceptualizált társadalmi egyenlőtlenségeket (például a büntető-igazságszolgáltatási rendszerben, ezen belül kiemelten a rendészet terén) felerősíti a vírus és a járványügyi intézkedések.¹¹⁵

A következő kérdés ezek után az lesz, hogy a jog eszközeivel hogyan ragadható meg a korreláció egy etnikai-társadalmi csoport és valamely intézkedés között, az egyenlő bánásmód követelménye vonatkozásában. Ahhoz, hogy e kérdésre válaszolni tudjunk, át kell tekinteni azokat az élethelyzeteket, tényállásokat, ahol a jog konkrétan: életviszonyok és társadalmi csoportok (úgynevezett védett tulajdonságok) nevesítésével megragadni képes az egyenlőség eszméjét és a tiltott különbségét, a diszkriminációt.

2. Az egyenlőség biztosítására és az egyenlőtlenségek csökkentésére vonatkozó jogi felelősség és kötelezettség fogalomrendszere

A járványügyi intézkedésekkel kapcsolatban (a különböző alapjogok korlátozása mellett) a leggyakrabban a diszkrimináció-, más szóval a hátrányos megkülönböztetés tilalma, illetve pozitív értelemben az egyenlő bánásmód követelménye mint alkotmányos alapjog merül fel. Ezen fejezet, a koronavírushelyzettől némileg eltávolodva, a fentiek jogi értelmezési tartományát általánosabb megközelítésben jelöli ki azzal, hogy az egyenlőtlenségek (és az az elleni fellépés) jogi fogalomrendszerét tekinti át. A diszkriminációtilalom és az egyenlőség (a jogegyenlőség) jogi fogalma egyfelől bonyolultabb és szűkebb a hétköznapi gondolkodásban használt konceptualizációjánál, másrészt bizonyos tekintetben tágabb is annál. A lényeg e tekintetben az, hogy a jog leginkább az állam számára határoz meg cselekvési korlátokat és kötelezettségeket, amelyek esetünkben sajátos kihívásokat jelentenek egy olyan járvány esetében, amely eleve célzottan, hátrányosan érinti a társadalom egyes csoportjait.

A polgárok az emberi lények származástól, vagyoni helyzetétől, egészségi állapottól vagy egyéb személyes tulajdonságuktól független „jogegyenlősége” a posztfeudális modern társadalmak posztulátuma, és az emberi jogok egyetemességére épülő XX. századi világrend alapvetése. Ez azonban nem jelent természetesen kikényszeríthető védelmet a vagyoni, társadalmi vagy éppen biológiai adottságok tekintetében fennálló különbségekkel szemben. Anatole France sokat idézett mondása szerint gazdagnak és szegénynek egyaránt joga van a híd alatt aludni, és a XIX. században megjelenő második generációs (gazdasági-, szociális- és kulturális) jogok is leginkább minimumelvárásokat és államcélokat fogalmaznak meg. Egyenlőségről általánosságban nem sok értelme van beszélni, mert e fogalom már önmagában értékválasztás következménye. A hátrány és az egyenlőtlenség mindig többnyire valamely, a jogalkotó, a politika által relevánsnak tekintett emberi tulajdonság vonatkozásában nyer értelmet. Az elemzés parttalaná válna, ha az állampolgárok jogegyenlőségének, vagy a választójog általánosságának és egyenlőségeinek összefüggéseire is kitérnénk. Ráadásul az ’igazságosság’ és ’egyenlőség’ fogalmai is inherensen kapcsolódnak össze. Fraser¹¹⁶ követve

¹¹⁴ Ld. pl. Elizabeth Tsai Bishop, Brook Hopkins, Chijindu Obiofuma, Felix Owusu: Racial Disparities in the Massachusetts Criminal System, Criminal Justice Policy Program, Harvard Law School, September 2020.

¹¹⁵ Christopher McCrudden: Democracy, protests, and Covid-19: the challenge of (and for) human rights, <https://ukconstitutionallaw.org/2020/06/19/christopher-mccrudden-democracy-protests-and-covid-19-the-challenge-of-and-for-human-rights/>.

¹¹⁶ N. Fraser, From redistribution to recognition? Dilemmas of justice in a ’post-socialist’ age, in *New Left Review*, 1995, 212, July-August, p. 68–68.

McCrudden szerint a diszkrimináció csökkentését célzó egyéni-; a csoport szempontjait középpontba helyező redisztribúciós-; az identitások sokféleségét elismerő-; és azok képviselőjét megvalósító igazság-elv létezik,¹¹⁷ és ezek mindegyike eltérő cselekvési stratégiát követel. Így például a 'kisebbségek' hátrányainak kiegyenlítését célzó intézmények is rendkívül sokszínűek, mert azok mögött is eltérő, az adott politikai közösségek sajátosságait megjelenítő jogalkotói (vagy jogértelmezői) célok, illetve a védelemben részesíteni kívánt (kisebbségi) csoportok nagyban különböző aspirációi és igényei állnak. A jogalkotó konceptualizációja és operacionalizációs döntései azonban mindig politikai alapúak lesznek, amikor a személyiség bizonyos vonását, így a például a vallást, a faji, etnikai hovatartozást, nemzeti kisebbséghez tartozást, a nemet, a szexuális orientációt vagy identitást, életkort, fogyatékosságot, stb. az egyenlőség releváns kritériumaként védelemben részesíti. A jogi szabályozás mindig az adott társadalom történelmi sajátosságai, a társadalmi specifikumok függvényében alakul. Ennek megfelelően célul tűzheti például egyes csoportok tagjai ellen irányuló verbális és fizikai támadások elleni védelmet; a többletjog-tételezés kulturális szociálpolitikai dimenzióinak megvalósítását; de akár szimbolikus munícióval is szolgálhat a nemzet/diaszpórapolitika formálói számára. Az egyenlőséggel vagy éppen különböző kisebbségekkel foglalkozó jog ennek megfelelően jelentheti elsősorban a gazdasági-társadalmi esélyegyenlőség célul tűzését; a vallásszabadság biztosítását; véres etnikai konfliktusok, pogromok potenciális áldozatainak védelmét; bevándorlók és leszármazottaik kulturális különbözőségéből fakadó feszültségek csökkentését; a faji alapú szegregáció vagy az apartheid elleni harcot; de rasszalapon tetten érhető társadalmi-gazdasági különbségek reparatív, vagy egyfajta tranzitív igazságosság nevében tett kiegyenlítő intézkedéseket, identitás alapú csoportok politikai képviselőjét is célozhatja, de lehet a kulturális identitáspolitika, vagy a nemzetközi biztonságpolitika eszköze; az őslakosok jogainak biztosítása, vagy egyes csoportok speciális történelmi érzékenységének védelmét is szolgálhatja (pl. a holokauszt-tagadás tilalma esetében). És a jogvédelmi modellválasztás mögött mindig valamilyen igazságosság-koncepció is áll.

A tárgyalt jelenségek és fogalmak kontextualizálásához fontos azt is rögzíteni, hogy a különböző társadalmi hátrányok, valamint az ezeket előidéző folyamatok kezelésében a jog alapvetően leszűkítő, a megtorlás és a tilalom eszközeit alkalmazó, ultima ratio eszköz: a folyamatok felismerését, érzékelését és árnyalt kezelését a különböző közpolitikai eszközök szolgálják. Az állami fellépésnek legalább négy szintje különíthető el: (i) a jogi, esetünkben antidiszkriminációs jogi megközelítés mellett; (ii) az esélyegyenlőségi politika és például a célzott szakpolitikai programok; (iii) a tágabb stratégiaalkotás, a mainstreaming; (iv) illetve a társadalmi nevelés, érzékenyítés szintje.¹¹⁸ A mainstreaming (vagyis „főáramba terelés”) az egyenlőtlenségek strukturális okainak felszámolását célzó, úgynevezett „transzformációs stratégiát” jelent, és a gyakorlatba való átültetése kiterjed a bontott adatgyűjtésre, helyzetelemzésre, az egyes intézkedések során az érintett csoport szempontjait figyelembe vevő tervezésre, végrehajtásra, nyomon követésre, ellenőrzésre és értékelésre. A „diverzitás mainstreaming” elve értelmében a kormányzat mindennapi munkájában, az összes politikában a tervezéstől a megvalósításon át az értékelésig integrálni kell az esélyegyenlőségi elveket. Ehhez természetesen szükség van megfelelő jogalkotásra is, de a társadalmi egyenlőtlenségek nem küzdhetők le csupán a jog és a társadalompolitika eszközeivel: a jog normaközvetítő, társadalmi tudatot formáló szerepe mellett az egyenlőtlenségek mérséklődését kívánó

¹¹⁷ Christopher McCrudden: 'Thinking about the Discrimination Directives', *European Anti-Discrimination Law Review* 1, 2005, 17–23, p. 18.

¹¹⁸ Bővebben lásd például Balogh Lídia – Kádár András Kristóf – Majtényi Balázs – Pap András László: *Antidiszkriminációs és esélyegyenlőségi alapismeretek*. L'Harmattan, Kiadó, Budapest, 2010 [Föld-rész Könyvek].

változásokhoz a szemlélet átalakítására, társadalmi nevelésre – például tudatosságnövelő, érzékenyítő kampányokra – is szükség van.¹¹⁹

A koronavírusval kapcsolatban, említetten az egyik fontos (bár nem egyetlen) jogi fogalom a 'hátrányos megkülönböztetés tilalma', és az alábbiakban az elemzés körét erre szűkítjük. A 'diszkrimináció vagy hátrányos megkülönböztetés tilalma' azt jelenti, hogy a jog kifejezetten tiltja az eltérő bánásmódot bizonyos személyek között. E jogi előírás nem egy önmagában értelmezhető deklaráció, nem általános tilalmat jelent, hanem több további, konkrét, jogilag specifikusan meghatározott értelmezési tartomány metszetében interpretálandó. Egyrészt a jogalkotónak meg kell határoznia azokat a (többnyire a személyiség lényegi vonásának tartott, úgynevezett) tulajdonságokat, amelyekre alapozva a különbségtétel tilalmazott. A szabályozás természetesen országról országra változik, de klasszikusnak tekinthető a faji, etnikai, nemzetiségi hovatartozás, vallás, szexuális orientáció, nem, stb. A leggyakrabban olyan tulajdonságokat találunk itt, amelyeknek léte és megváltoztatása nem áll az emberek irányítása alatt, például a bőrszín, származás, de attól mert elvileg tud rajta változtatni, mint pl. a vallás, még jelenthet olyan értéket, amely a jogi védelem alapjául szolgál.¹²⁰ A magyar jogalkotó a közösségi jog irányelveiben megfogalmazott védelem átültetésekor, az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2003. évi CXXV. törvény (Ebkvt.) megalkotásakor a széleskörűen értelmezhető „egyéb tulajdonságon” alapuló hátrányos megkülönböztetésre is kiterjesztette a diszkrimináció tilalmát.¹²¹

A diszkrimináció-tilalom fogalmának további eleme, hogy csak valamilyen konkrét jog- és életviszonyban, és meghatározott kötelezettek vonatkozásában értelmezhető. Kötelezett lehet az állam például a közoktatási, rendészeti vagy egészségügyi ellátórendszerben, de a privátszférára is kiterjedhet a munka világában vagy a nyilvánosan elérhető szolgáltatások terén.

Az antidiszkriminációs célú nemzetközi dokumentumok a fentiekén túlmenően tovább cizellálják a tiltott hátrányos megkülönböztetés formáit, az alábbi fogalmak mentén: közvetlen hátrányos megkülönböztetésről beszélünk tehát, ha egy személy (vagy csoportot alkotó személyek) számára a kedvezőtlen bánásmódra valamely csoportképző tulajdonsága (tulajdonságuk) miatt került sor: például faji-etnikai hovatartozás, nem, szexuális orientáció, vallásos meggyőződés alapján. Itt azonban a diszkrimináció csak 'összehasonlítható helyzetben lévő' személyek viszonylatában értelmezhető, amennyiben ez a jogviszony tárgyával tárgyilagosszerű mérlegelés szerint ésszerű összefüggésben van. (Tehát egy orvosi

¹¹⁹ Ld. Balogh Lídia: Társadalmi egyenlőség, esélyegyenlőség. In: Balogh Lídia – Kádár András Kristóf – Pap András László: A hátrányos megkülönböztetés elleni fellépés és az esélyegyenlőségi intézkedések hazai kerete. Nemzeti Köszolgálati Egyetem, 2015, 12–15. o.

¹²⁰ A hátrányos megkülönböztetés tilalmát több nemzetközi dokumentum, így a faji megkülönböztetés valamennyi formájának kiküszöböléséről szóló egyezmény, a Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya, a nőkkel szembeni megkülönböztetés minden formájának felszámolásáról szóló egyezmény, a gyermek jogairól szóló egyezmény¹²⁰ vagy a fogyatékossággal élők jogairól szóló egyezmény is deklarálja. A diszkrimináció tilalma dinamikusan változó, folyamatosan bővülő tartalmú fogalom. Az antidiszkriminációs védelemköre jelentősen bővült például az Európa Tanács térségében azáltal, hogy az Európai Alapjogi Charta és a 2005. április 1-jén hatályba lépett Emberi Jogok Európai Egyezményének 12. kiegészítő jegyzőkönyve amely önálló, általános antidiszkriminációs klauzultát vezet be. Az antidiszkriminációs jog európai fejlődésében a legfontosabb lépésnek az európai uniós közösségi jog – a tagállamok számára átültetési kötelezettséget hordozó – irányelveinek elfogadása számít. A két legfontosabb a 2000/43/EK irányelv a személyek közötti, faji vagy etnikai származásra való tekintet nélküli egyenlő bánásmód elvének alkalmazásáról, valamint a 2000/78/EK irányelv a foglalkoztatás és a munkavégzés során alkalmazott egyenlő bánásmód általános kereteinek létrehozásáról.

¹²¹ Ld. pl. Bihary László – Farkas Lilla – Kádár András Kristóf – Kárpáti József (2006): Az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2003. évi CXXV. törvény magyarázata. Budapest, Máság Alapítvány.

diplomával nem rendelkező jelentkező nem hivatkozhat diszkriminációra, ha nem őt veszik fel sebész rezidensnek.)

'Közvetett hátrányos megkülönböztetésről' akkor beszélünk, amikor semlegesnek és elfogulatlanak tűnő (és esetleg valóban annak is szánt) intézkedések végrehajtása folyamán kiderül, hogy azok egy bizonyos, körülírható, védett tulajdonsággal jellemezhető csoporthoz tartozó személyek számára hátrányokhoz vezetnek. Emellett, a 'zaklatás' külön diszkriminációtípusként jelenhet meg a különböző nemzeti szintű jogszabályokban. Lényege, hogy a zaklató(k) az áldozat méltóságát, személyét sértő, esetleg munkavégzését is ellehetetlenítő légkör kialakulásához járul(nak) hozzá. A zaklatás fontos sajátossága, hogy a zaklatásmentes ügymenet megteremtésének kötelezettsége a munkáltatót, adott esetben az intézményt működtető állami szervet, vagy szervezetrendszerterheli, így adott esetben a jogi felelősségre vonás sem (csak) a zaklató munkatársat, hanem a munkáltatót vagy a fenntartót (is) érinti.¹²² A zaklatás mint antidiszkriminációs tényállás alkalmas lehet az intézményes diszkrimináció egyes formáinak jogi leképezésére és megragadására.¹²³ A magyar Egyenlő Bánásmód Hatóság Tanácsadó Testületének állásfoglalása¹²⁴ szerint: „A zaklatás fogalma meghatározott »magatartást« tilt, de ez a tilalom kiterjed [...] intézkedésre, feltételre, mulasztásra, utasításra és gyakorlatra is. [...] A zaklatás [...] egyaránt megvalósulhat egyszeri magatartással, illetve folyamatos, rendszeresen visszatérő cselekményekkel.”

Fontos hangsúlyozni, hogy a *strukturális diszkrimináció* nem jogi, hanem társadalomtudományi fogalom, amely a kirekesztés olyan általános, rendszerszerű formájára utal, amely túlmutat egyes, adott esetben társadalmilag értelmetlen intézmények működésén. Arra hívja fel a figyelmet, hogy a kirekesztés a társas érintkezési formákban állandósult és ismétlődő olyan szokásokon, mintázatokon is alapulhat, amelyek attitűdök, normák, értékrendek és értékválasztások formáját öltik, és hatásukban bizonyos csoportok rendszerszerű hátrányba kerülését okozzák. Nemcsak kimutatható egyéni kirekesztő magatartást vagy akár szándékot nem feltételez, de még az egyes társadalmi intézmények gyakorlatát meghatározó formális szabályokban sem érhető tetten. Az „intézményi”, „intézményes” vagy „intézményesült” diszkrimináció (ezen írás keretei között szinonimaként kezelt) fogalma arra utal,¹²⁵ rendszerszerűen jeleníti meg és termeli újra a csoportalapú egyenlőtlenségeket, ahol a kirekesztő magatartás annyira intézményesül, hogy nincs szükség egyedi döntésre, tevékenységre ahhoz, hogy az intézmény működése hatásában kirekesztő legyen, mert a szervezet működési mechanizmusai és szabályai strukturálják az eredményt, maga a rendszer diszkriminál, és nincs szükség kifejezett kirekesztő döntésre, szándékra vagy előítéletre sem.

Az intézményes diszkrimináció jelenségét az 1970-es évek óta vizsgálják a kutatók, kezdetben főleg gazdasági, munkaerőpiaci elemzésekkel, a rekrutációban érvényesülő nepotizmus, a felvételi tesztek és referenciák formájában megjelenő rendszerszerű előítéletességre fókuszálva. A későbbiekben számos kutatás foglalkozott a büntető igazságszolgáltatási rendszerben, a rendészeti eljárásokban és az oktatási rendszerben tetten érhető intézményes diszkriminációval. Intézményes diszkriminációként beszélnek például az

¹²² Balogh et al. 2010.

¹²³ Bővebben ld. PAP, András László. Harassment: A Silver Bullet to Tackle Institutional Discrimination, But No Panacea for all Forms of Dignity and Equality Harms. *Intersections. East European Journal of Society and Politics*, [S.l.], v. 5, n. 2, July 2019. ISSN 2416-089X.

¹²⁴ 384/5/2008. (IV. 10.).

¹²⁵ ld. pl. Pincus, Fred L. (1996): *Discrimination Comes in Many Forms: Individual, Institutional, and Structural*. In Adams, Maurianne ed.: *Readings for Diversity and Social Justice*. New York, London Psychology Press. 31–34. , Dovidio, P. J. Henry (2010): *Institutional Bias*. In Dovidio, John F. – Hewstone, Miles – Glick, Peter – Esses, Victoria M. eds.: *The Sage Handbook of Prejudice, Stereotyping and Discrimination*. London, SAGE Publications. 426–44, McCrudden, C. (1982) *Institutional Discrimination*. *Oxford Journal of Legal Studies*, 2(3): 303–367. <https://doi.org/10.1093/ojls/2.3.303>.

afroamerikaiakat kiemelten sújtó „három csapás” törvényekről, vagy a drogtörvények sajátos kodifikációs gyakorlatáról is. Ezek hiányában is beszélhetünk az intézmények működésének koncepciójába, struktúrájába kódolt strukturális kirekesztésről, vagy emellett az intézmények gyakorlatában is jelentkező intézményes diszkriminációról. Ilyen lesz a gyűlölet-bűncselekmények szisztematikus alulminősítése, azaz más, enyhébb tényállások alapján folyik a nyomozás, vádemelés.¹²⁶ Idetartozik a lakóhelyi szegregáció¹²⁷, vagy az oktatási szegregáció gyakorlata¹²⁸, amikor a „speciális nevelési igényű” klasszifikáció, illetve már a besorolás alapjául szolgáló tesztek összeállításakor is érvényesül a roma gyermekek hátrányos megkülönböztetése. Az intézményes diszkrimináció formájának tekinthető az a jogszabályi keret is, amely a nemzetiségi választási jogban lehetővé teszi az visszaélések, az „etnokorrupció” széles körű gyakorlatát¹²⁹, de általában véve a „gerrymandering”, a választási rendszerek, a választókerületek olyan manipulációja is, amely valamely társadalmi csoport hátrányos megkülönböztetését idézi elő. Jól dokumentált, és ugyancsak az intézményes diszkrimináció egy formája a gyermekelhelyezésben a roma gyermekeknek a családból történő kiemelése, szakellátásba kényszerítése folyamán jelentkező hátrányos megkülönböztetés.¹³⁰

A koronavírus különböző fent tárgyalt csoportspecifikus hatásai tehát e fogalomrendszerben értelmezendők. A kérdés mindazonáltal az lesz, hogy milyen jogilag értelmezhető kapcsolat teremthető a vírus elleni védekezés kapcsán releváns állami intézményrendszer működése és valamelyik diszkriminációs tényállás vagy fogalom között. Erre a nemzetközi, de a hazai joggyakorlatban is van már bőséges példa a hatósági alul- és felülműködés területén egyaránt. Az Egri Törvényszék 2015-ben a Kúriát is megjárta ítéletében¹³¹ két jelenségre vonatkozóan is megállapította az egyenlő bánásmódhoz való jog sérelmét. Kimondta, hogy a rendőrség 2011-ben Gyöngyöspatán megsértette a megfélemlített roma lakosság egyenlő bánásmódhoz való

¹²⁶ A Gyűlölet-bűncselekmények Elleni Munkacsoport szerint Magyarországon a gyűlölet-bűncselekmények által leginkább veszélyeztetett csoportok, a romák, az LMBTQ-csoportok tagjai, a menekültek, a bevándorlók, zsidók, hajléktalanok elleni erőszakos cselekmények elkövetőit gyakran egyáltalán nem vagy nem gyűlölet-bűncselekményért vonják felelősségre. <http://www.gyuloletellen.hu/aktualitasok/tasz-allaspon-t-gyulolet-buncselekményekrol>.

¹²⁷ Lásd például Magyar nemzeti társadalmi felzárkózási stratégia II. Tartósan Rászoruló – szegény családban élő gyermekek – romák (2011–2020). Emberi Erőforrások Minisztériuma Szociális és társadalmi felzárkózási felelős államtitkárság, Budapest, 2014. szeptember, 54–61. o.

¹²⁸ Lásd például Kertesi Gábor – Kézdi Gábor: Iskolai szegregáció, szabad iskolaválasztás és helyi oktatáspolitikai 100 magyar városban. Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaságtudományi Intézet Budapesti Corvinus Egyetememberi erőforrások tanszék, 2014. szeptember [Budapest Working Papers On The Labour Market, Budapest Munkagazdaságtani Füzetek BWP 2014/6.] <http://www.econ.core.hu/file/download/bwp/bwp1406.pdf>; Havas Gábor – Liskó Ilona: Szegregáció a roma tanulók általános iskolai oktatásában. Felsőoktatási Kutatóintézet, Budapest, 2005 [Kutatás közben 266].

¹²⁹ Lásd például Pap András László: Észrevételek a nemzetiségek parlamenti képviselőinek szabályozásához az Alaptörvényben, a választójogi törvényben és a nemzetiségek jogairól szóló törvényben. In: Drinóczi Tímea – Jakab András (szerk.): Alkotmányozás Magyarországon 2010–2011. Pázmány Press, Budapest–Pécs, 2013, 419–438. o.

¹³⁰ Roma gyermekek a magyar gyermekvédelmi rendszerben. Európai Roma Jogok Központja, 2011. június. <http://www.errc.org/cms/upload/file/letfogytiglan-20-june-2011.pdf>; Rác Andrea: Az előítéletes gondolkodás megjelenése a gyermekvédelemben. Esély, 2014/3.; Neményi Mária – Herczog Mária: Roma gyerekek a gyermekvédelemben. <http://www.romapage.hu/article93-Roma-gyerekek-a-gyermekvedelemben>; Tóth Anita: Mit érdemel? TASZ.hu, 2015. szeptember 8. http://ataszjelenti.blog.hu/2015/09/08/mit_erdemel_556#more7770382; Boros Ilona: Elszakítva. http://ataszjelenti.blog.hu/2015/05/03/elszakitva_922; Boros Ilona: Elszakítva II. http://ataszjelenti.blog.hu/2015/05/10/elszakitva_ii; Boros Ilona: Kiterítenek úgyis. http://ataszjelenti.blog.hu/2015/05/24/kiteritenek_ugyis_639; Messing Vera – Neményi Mária: Gyermekvédelem és esélyegyenlőség. Kapocs, 2007. február.

¹³¹ 12P20.065/2013/128. Ld.még <https://tasz.hu/romaprogram/romaprogram-perek/gyongyospata>.

jogát azzal, hogy amikor a helyi Jobbik behívására az azóta bíróság által jogerősen feloszlatott szélsőséges, cigányellenes szervezet, a Szebb Jövőért Polgárőr Egyesület megszállta Gyöngyöspata cigánysorát, nem védte meg őket. Emellett megállapította, hogy a rendőrség bírságolási gyakorlata is lehet diszkriminatív. Egy másik ügyben a megleghívást a konzisztens bírósági felülbírálat ellenére tiltó rendőrségi határozatot talált a bíróság a közvetlen diszkrimináció egy formájának.¹³² A gyűlölet-bűncselekmények nem megfelelő minősítése miatt az Emberi Jogok Európai Bírósága négy esetben is elmarasztalta Magyarországot és kimondta a roma áldozatok alapvető jogainak megsértését, a nyomozó hatóságok eljárási hibáinak következményeként. A Balázs kontra Magyarország¹³³ esetben az EJEB megállapította, hogy a magyar hatóságok nem derítették fel az előítéletes indítékot a roma sértettet ért támadás mögött. Az R.B. kontra Magyarország ügyben¹³⁴ a hatóságok nem végeztek hatékony nyomozást és ezzel nem védték meg a kérelmezőt a rasszista fenyegetésről, amely egy nyíltan roma-ellenes eseménysorozat keretében történt. A Király és Dömötör kontra Magyarország ügyben¹³⁵ az EJEB arra a döntésre jutott, hogy a büntetőjogi eljárásban elkövetett sorozatos hibák miatt a kérelmezők testi és pszichés védelemhez való joga sérült; az M. F. kontra Magyarország esetben¹³⁶ pedig azt állapította meg, hogy az állami szervek nem tárták fel a lehetséges rasszista indítékot szolgálatban lévő rendőrök egy roma származású magyar állampolgár ellen elkövetett erőszakos bűncselekménye mögött. Az egyik legizgalmasabb kérdés e tárgykörben az intézményes diszkrimináció és a zaklatás viszonya. A két fogalom természetesen nem szinonima. Viszonyukat két egymást metsző halmazként lehet modellezni. A zaklatásnak, a munkahelyi vagy szexuális zaklatás esetein túlmenően léteznek olyan, speciális, többnyire az intézményes diszkrimináció társadalmi gyakorlatához kapcsolódó esetei is, amelyek rendszerszerűvé válás hiányában is tényállásszerűek. A Gyűlölet-bűncselekmények Elleni Munkacsoport ülésén a TASZ képviselője például ismertetett egy olyan esetet, ahol a roma sértett (gyűlölet-bűncselekmény tárgyában) tett feljelentését, amit a szélsőjobb oldali szervezetekkel összefüggésbe hozható Kárpátia együttes feliratát viselő pólóban vett fel a rendőr.¹³⁷ (A zaklatás feltétele a sértő, megalázó környezet kialakulása.) Zaklatásnak minősülhet egyes politikusok (ha a helyi vagy össznemzeti szintű közhatalom gyakorlói), a gyűlöletbeszéd fogalmával azonosított megnyilvánulásai is. A Magyar Helsinki Bizottság több, részben sikeres, olyan stratégiai pert indított¹³⁸, amely arra irányult, hogy egyes politikusok, állami, önkormányzati vezetők rasszista kijelentéseit a zaklatás fogalma alá vonva, az egyenlő bánásmód megsértése miatti közigazgatási jellegű szankciókkal visszaszorítható legyen a rasszista közbeszéd. E stratégiai perek jelentőségét 2012 előtt az adta, hogy a gyökeresen új szabályozást bevezető alaptörvény, az új Ptk. és Btk. hatálybalépése előtt, a gyűlöletbeszéd elleni fellépésre az Alkotmánybíróság értelmezése szerint sem a büntetőjog, sem a polgári jog nem volt alkalmas.¹³⁹

Számos nemzetközi és hazai bíróság is megállapította, hogy az igazoltatások formájában jelentkező etnikai profilalkotás a zaklatás és mint ilyen az (intézményes) diszkrimináció

¹³² <http://www.hatter.hu/hirek/jogeros-diszkriminalt-a-budapesti-rendor-fokapitanysag-a-budapest-pride-2012-es-betiltasaval>.

¹³³ Balázs kontra Magyarország (kérelemszáma: 15529/12), 2015. október 20-án kelt ítélet.

¹³⁴ R.B. kontra Magyarország (kérelemszáma: 64602/12), 2016. április 12-én kelt ítélet.

¹³⁵ Király és Dömötör kontra Magyarország (kérelemszáma: 10851/13), 2017. január 17-i ítélet.

¹³⁶ M.F. kontra Magyarország (kérelemszáma: 45855/12) 2017. október 31-i ítélet.

¹³⁷ Jovánovics Eszter személyes közlése.

¹³⁸ Lásd Polgári Eszter: A homofób gyűlöletbeszéd elleni jogi fellépés lehetőségei – Az Alkotmánybíróság és a jogalkotó csatája. In Takács, Judit (szerk.): Homofóbia Magyarországon. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2011, 120–127. o.

¹³⁹ 30/1992. (V. 26.) AB határozat, ABH 1992; 36/1994. (VI. 24.) AB-határozat, ABH 1994; 18/2004. (V. 25.) AB határozat, ABH 2004; 95/2008. (VII. 3.) AB határozat, ABH 2008; 96/2008. (VII. 3.) AB határozat, ABH 2008. Lásd még Polgári Eszter: i. m.

formája.¹⁴⁰ Érdekes határeset, hogy megvalósul-e a zaklatás is, de bizonyosan az intézményes diszkrimináció egy formája az, ha a bíróságokon a marginalizált helyzetű felekkel, vádlottakkal vagy tanúkkal a bírók udvariatlanabban, lekezelőbben beszélnek.¹⁴¹

A fenti döntések analógiájára szélsőséges politikai mozgalmakkal összefüggésbe hozható személyek nevét viselő utcanévek, őket ábrázoló szobrok, tankönyvek, ha nagyobb számban fordulnak elő, a zaklatás intézményes diszkriminációt megvalósító formáját is jelenthetik. Ugyancsak fenyegető, sértő, megalázó környezet kialakulásához vezethet a lakosság egyes csoportjai számára az árpádsávok jelképek jelenléte közintézményekben.¹⁴² Amint majd látjuk, az amerikai BLM-mozgalom, amelynek fókuszpontjában eredetileg a büntető-igazságszolgáltatási rendszerben jelentkező intézményes diszkrimináció állt, majd később átterjedt a közösségi lét egyéb színtereire, szobrok lebontását, épületek, közterek átnevezését érintő követelései is azon alapulnak, hogy azok léte fenyegető, sértő, megalázó környezet kialakulásához vezethet az afroamerikai közösség számára.

3. Koronavírus, rendészet, intézményes diszkrimináció: Black Lives Matter, Blue Lives Matter, Roma Lives Matter

Visszatérve a koronavírus társadalmi kontextusába, ez a harmadik fejezet az állami intézményrendszer alul- és túlműködését a rendészet dimenziójában (és az intézményes diszkrimináció fogalmi keretében) vizsgálja, az amerikai Black Lives Matter mozgalom példáján keresztül (amely a szakirodalomban a koronavírus által felerősödött faji-etnikai egyenlőtlenségek megnyilvánulásaként mutatkozik meg), továbbá rámutat a magánszférába begyűrűződő közvetett hatásokra is.

A járványok felbukkanásának szinte törvényszerű következménye, hogy kiélesednek és még láthatóbbá válnak a társadalom többségi és kisebbségi csoportjai között meglévő ellentétek és egyenlőtlenségek. Ezek megnyilvánulása a bűnbakképző mechanizmusoktól kezdve az intézményes diszkrimináció különböző formáin át a rasszizmusig terjedhet. Ez a jelenség, attitűd a régi koroktól jelen van. Jó példa erre a boszorkányüldözés, ami nem kimondottan járvány-központú, de jól rámutat arra a mechanizmusra, hogy a bűnbakképzés hogyan oldja a közösség feszültségét. A boszorkányüldözésekkor a közösség összes olyan problémáját, amely egyébként társadalmi, politikai vagy vallási területen jelentkezett, a boszorkánynak kinevezett személyre vetítették rá, azaz őt jelölték meg minden baj forrásának.¹⁴³ Hasonló, kortárs jelenség volt az, amikor a COVID-19 járvánnyal összefüggésben látványosan megnőtt az ázsiai származású emberekkel szembeni ellenséges megnyilvánulások száma. A járvány a kínai Wuhang városából indult el, és az ázsiai származású embereket összekapcsolták a járvánnyal és a vírus hordozóinak tekintették őket. Több lett a sérelmükre elkövetett

¹⁴⁰ Lásd pl. az alapvető jogok biztosa és a Magyarországon élő nemzetiségek jogainak védelmét ellátó biztoshelyettes közös, átfogó vizsgálatát a Miskolci Önkormányzati Rendészet által koordinált közös ellenőrzési gyakorlat, a helyi lakásrendelet, a Miskolci Önkormányzat lakhatási feltételeket érintő egyéb intézkedései, valamint a Miskolc környéki települések rendeletmódosításai tárgyában, A JB-1474/2014. számú közös jelentés. Ld. még <http://helsinki.hu/hajlektalanok-a-zaklato-igazolatasi-gyakorlat-ellen>.

¹⁴¹ Lásd például Stummer Vera – Stummer Attila: Bíróságok monitorozása a párkapcsolati erőszakkal érintett esetek kezelésében. A Patent Egyesület egy éves programjának ismertetése. Patent Egyesület, Budapest, 2014.

¹⁴² Érdekes párhuzam az amerikai legfelső bíróság 2015 nyarán hozott, a konföderációs zászló tilalmát engedélyező határozata. Walker v. Texas Division, Sons of Confederate Veterans, 576 U.S. (2015).

¹⁴³ Swales, J. K., and Hugh V. McLachlan. "Witchcraft and the Status of Women: A Comment." *The British Journal of Sociology* 30, no. 3 (1979): 349-58. Accessed October 26, 2020. doi:10.2307/589913., 350.o.

gyűlöletbűncselekmény, és gyakran az ázsiai boltokat, éttermeket is támadások érték (hiába írták ki adott esetben, hogy japánok vagy vietnámiak.)¹⁴⁴

A pandémia által okozott társadalmi problémák megoldására sokrétű kezelési módot kell alkalmazni, amelyben a gazdasági, szociális és rendészeti intézkedések is megtalálhatók. Fontos kiemelnünk a rendőrség szerepét. A régmúlt nagy járványainál is fontos szerepük volt a pusztítás megfékezésében, az egészségügyi kordonok felállításában, a városokba való belépés ellenőrzésében, a veszélyesnek ítélt személyek távoltartásában, stb.¹⁴⁵ Egy jogállamban természetesen a rendészeti szervek jelenléte és intézkedése minden esetben csak jogszabályokban meghatározott módon történhet, azonban az olyan rendkívül esetek (és adott esetben a rendkívüli jogrend), amikor egy 'láthatatlan' ellenséggel szemben kell védekezni, új helyzetet teremt a rendőrség és a civil társadalom kapcsolatában is. A rendőri zaklatásnak is megágyaz a pandémiás helyzet: a jelentősebb rendőri intézkedéseknek formailag ugyan okot adhat a vírus kezelése, azonban ez utat engedhet a kisebbségek felett gyakorolt még nagyobb kontrollnak is. A rendőrség és a polgárok közötti kapcsolatot a koronavírus új dimenzióba helyezte: a bünbakképzés, a meglévő társadalmi egyenlőtlenségek és ellentétek elmélyülése, valamint újabb nehézségeket hoz és megváltoztathatja a kisebbség és a többség együttélésének dinamikáját. Ahogy fent utaltunk rá, a szakirodalomban elfogadott nézet¹⁴⁶ az, hogy a „Black Lives Matter”-mozgalom előretörése Amerikában annak a következménye, hogy a meglévő, ez esetben faji-etnikai alapon konceptualizált társadalmi egyenlőtlenségek, így a büntető-igazságszolgáltatási rendszerben jelentkező intézményes diszkriminációt felerősíti a vírus és a járványügyi intézkedések. E tézis értelmezéséhez tekintsük tehát át a mozgalom legutóbbi történéseit, valamint a fontosabb kapcsolódó fogalmakat, intézményeket.

3.1. Black Lives Matter (BLM) mozgalom

A COVID-19 terjedéséről és a vírus elleni védekezés jogi és társadalmi intézményeiről szóló hírek összeolvadtak az Egyesült Államokban zajló, a világ figyelmét magukra vonó tüntetésekkel. A tömeges, gyakran fosztogatásba csapó tiltakozások egy fekete férfi (a vírushoz nem kapcsolódó) rendőri intézkedés közben bekövetkezett halálát követően indultak meg, amelynek hatására a Black Lives Matter mozgalom is újra előtérbe került.

A Black Lives Matter egy nemzetközi társadalmi mozgalom, amelynek célja a rasszizmus és a feketék elleni – kimondottan rendőri – erőszak felszámolása,¹⁴⁷ valamint az emberi jogok tiszteletben tartásának kivívása a fekete közösség számára. Összességében a fekete emberek teljes jogú állampolgárként való elismeréséért indult.¹⁴⁸ A mozgalom elnevezése kifejezi a résztvevők tiltakozását azzal a rendőri brutalitással szemben, amely Amerikában a fehéreknél lényegesen több fekete ember halálát okozta.¹⁴⁹ Kezdetre egy 2013-ban történt esethez köthető, amikor George Zimmermann önkéntes polgárőr kioltotta egy fiatal, fegyvertelen fekete tinédzser, Trayvon Martint életét, azonban a bíróság felmentette. Ez volt az az eset, amikor

¹⁴⁴ Ld. pl. Gover, A.R., Harper, S.B. & Langton, L. Anti-Asian Hate Crime During the COVID-19 Pandemic: Exploring the Reproduction of Inequality. *Am J Crim Just* 45, 647–667 (2020). <https://doi.org/10.1007/s12103-020-09545-1>.

¹⁴⁵ Tognotti, Eugenia. “Lessons from the history of quarantine, from plague to influenza A.” *Emerging infectious diseases* vol. 19,2 (2013): 254-9. doi:10.3201/eid1902.120312.

¹⁴⁶ Christopher McCrudden: Democracy, protests, and Covid-19: the challenge of (and for) human rights, <https://ukconstitutionallaw.org/2020/06/19/christopher-mccrudden-democracy-protests-and-covid-19-the-challenge-of-and-for-human-rights/>.

¹⁴⁷ <https://www.britannica.com/topic/Black-Lives-Matter>.

¹⁴⁸ The Early History of the Black Lives Matter Movement, and the Implications Thereof [notes].

Notes, Nevada Law Journal, Vol. 18, Issue 3 (Spring 2018), pp. 1091-1112, Chase, Garrett (Cited 1 times), 18 Nev. L.J. 1091 (2017-2018).

¹⁴⁹ <https://www.britannica.com/topic/Black-Lives-Matter>.

először használták az azóta 35 milliószor megosztott #BlackLivesMatter hashtaget, amelyet a mozgalom három alapítója, Patrisse Cullors, Alicia Garza, és Opal Tometi tett közzé a Twitteren. A mozgalom egyre nagyobbá vált az évek során a hasonló halálesetek által, az online hashtag kilépett a valós térbe és a tüntetések fő mondatává vált.¹⁵⁰ 2014-re a mozgalom egy alulról szerveződő hálózattá vált, amely nem csak számos amerikai várost tudhatott sorai között, hanem az Egyesült Államokon kívüli országokat is.¹⁵¹

A mozgalom 2020-as felívelése, említetten, egy 46 éves fekete férfi rendőri intézkedés közben bekövetkezett halálához köthető. A világszerte ismertté váló George Floyd 2020. május 25-én egy kisboltban cigarettát vásárolt, majd hamis húsz dolláros bankjeggyel fizetett, amelyet az eladó jelentett a rendőrségnek. A kikerülő rendőrök egyike (a, mintha egy szájbárogós filmforgatókönyvet olvasnánk, beszélő nevű) Derek Chauvin, az intézkedés részeként a férfi nyakára térdelt, és a terhelt, valamint a járókelők tiltakozása és segélykérése ellenére, 8 perc 46 másodpercen át, addig nem lazított a kényszerintézkedésen, míg az fulladásos halálhoz nem vezetett. Minderről videófelvevételek készültek, amelyek a tüntetések szimbólumává váltak. Noha már másnap elbocsátották mind a négy, az intézkedésben részt vevő rendőrt, majd vádat emeltek május 29-én Derek Chauvin ellen emberölésért (az angol fogalomhasználat szerint „murder” és „manslaughter”¹⁵²), valamint három kollegája ellen bűnsegélyért és felbujtásért,¹⁵³ a történetek tiltakozás-hullámhoz vezettek egész Amerikában és a világ különböző pontjain is; George Floyd pedig az újra fellángoló Black Lives Matter mozgalom jelképévé vált.

A BLM-mozgalom jelentősége megkerülhetetlen, egyesek szerint az amerikai nemzettudat részévé vált,¹⁵⁴ és 2020-ra az Egyesült Államok talán legnagyobb mozgalmává nőtte ki magát.¹⁵⁵ Résztvevői tehát egyfelől fel akarják hívni a figyelmet a feketéket számtalan dimenzióban érő igazságtalan bánásmódra, és egyúttal meg akarják előzni a rendőri brutalitást, a rendőri túlműködést a kisebbségek lakta környékeken, valamint a magánbörtönökben elkövetett abúzusokat. A BLM mozgalom mindezek kapcsán megfogalmazza, hogy a rendőrség reformációja elengedhetetlen, noha hangsúlyozzák, hogy a rendészet nem az egyetlen eszköze a feketék elnyomásának, csak egyik tünete a strukturális elnyomásnak.¹⁵⁶

3.2. Defund police

Praktikus követelésként a BLM-mozgalom részeként fogalmazódott meg a 'defund police' szlogen is. Az elképzelések szerint a rendőrség és a börtönök büdzsáját csökkenteni kell, az ezáltal felszabadult pénzügyi keretet pedig azokhoz a közösségi szolgáltatásokhoz kell

¹⁵⁰ American Political Science Review, Volume 114, Issue 4, November 2020, pp. 947-962, Tabitha Bonilla (a1) Alvin B. Tillery (a1), Which Identity Frames Boost Support for and Mobilization in the #BlackLivesMatter Movement? An Experimental Test.

¹⁵¹ Alvin B. Tillery, What Kind of Movement is Black Lives Matter? The View from Twitter. The Journal of Race, Ethnicity, and Politics, Volume 4, Issue 2 September 2019, pp. 297-323.

¹⁵² A magyar büntetőjogi fogalmakhoz képest némileg eltér az angolszász fogalomrendszer, eszerint a „homicide” bármilyen nemű emberölést takar, a „manslaughter” pedig kifejezi mindazt a kategóriát, amely nem „murder”, ugyanis a „murder” a szándékos vagy gondatlan emberölést jelenti. McBain, Graham, Modernising the Law of Murder and Manslaughter: Part 1 [article] 15. o. Journal of Politics and Law, Vol. 8, Issue 4 (2015), pp. 9-97.

¹⁵³ <https://www.nytimes.com/2020/05/31/us/george-floyd-investigation.html>.

¹⁵⁴ Tabitha Bonilla (a1) Alvin B. Tillery, Which Identity Frames Boost Support for and Mobilization in the #BlackLivesMatter Movement? An Experimental Test. American Political Science Review, Volume 114, Issue 4 November 2020, pp. 947-962.

¹⁵⁵ <https://www.nytimes.com/interactive/2020/07/03/us/george-floyd-protests-crowd-size.html>.

¹⁵⁶ Ilchi, O.S., Frank, J. Supporting the Message, Not the Messenger: The Correlates of Attitudes towards Black Lives Matter. AmJ Crim Just (2020). <https://doi.org/10.1007/s12103-020-09561-1>.

átcsoportosítani, amelyek a lakhatással, foglalkoztatással, egészségüggyel, oktatással, és más létfontosságú ügyekkel foglalkoznak. A követelés támogatói abból indulnak ki, hogy a különböző rendőrségi reformot célzó programok kudarcot vallottak, így csak az jelentheti a megoldást, ha elveszik, csökkentik a rendőrség pénzügyi támogatását, amely nem melleleg az elmúlt négy évtizedben triplájára nőtt, így most évi 115 milliárd dollárra tehető.¹⁵⁷ A koronavírus alatt éppen a fenti területekre fordítható költség csökkent, míg a rendőrség költségvetéséhez többnyire nem nyúltak, vagy éppen még növelték is azt. A javaslatok célja a rendőrség kiemelése a szociális területről (mint például az olyan bejelentések kezelése, amelyek nem kapcsolódnak bűncselekményhez, vagy a hajléktalanokkal kapcsolatos eljárások, de ide tartozik a rendőri jelenlét csökkentése az iskolákban is).¹⁵⁸ A követelés mértéke nem egységes, így egyesek szerint a kisebb változások is eredményt hozhatnak, míg mások szerint alapvetően kell mind a támogatás, mind a rendőrség méretét csökkenteni.¹⁵⁹

3.3. *Közösségi rendészet*

A 'defund police' mozgalom értelmezéséhez fontos szót ejteni az Amerikában domináns (és a centralizált rendészet alternatív modelljeként világszerte vizsgált) közösségi rendészet filozófiájáról és közpolitikai elképzeléséről, amely decentralizált, az állampolgárokkal és a különböző civil szervezetekkel szorosan együttműködő rendőrségre épül. A Pierre Dubois és André Normandeau által megfogalmazott definíció szerint -- az utóbbi a közösségi rendészet egyik alapítója is egyben--¹⁶⁰ a hivatásos közösségi rendészeti modell egy olyan filozófiát kínál, amely szervezeti és műveleti megközelítésében a városi rendészethez hasonlóan partnerséget ajánl a közösség és a rendészet számára a bűncselekmények üldözésére, a közrend biztosítására, és a bűn megelőző programok fejlesztésére. A közösségi típusú hivatásos rendészet a problémamegoldó megközelítést alkalmaz,¹⁶¹ és azon a premisszán alapul, hogy a rendészet hatásköre nem a tradicionális bűnüldözői kompetenciákhoz kötődik. Nem csak az ugyanis a célja, hogy javítsa a rendészet és az állampolgárok közötti viszonyt, hanem egy problémamegoldó folyamat része, amely az állampolgárok szakértelmét hívja segítségül azon helyi problémák azonosításában és megértésében, amelyek bűncselekményeket, rendbontást és félelmet szülnek.¹⁶² A 'defund police'-mozgalom arra mutat rá, hogy a közösségi rendészet gyakorlata rendszerszerűen alkalmatlan a kijelölt célok elérésére.¹⁶³

3.4. *Ellenmozgalom: All Lives matter, Blue Lives Matter*

A BLM-mozgalom támogatottsága természetesen nem teljes körű. A Zimmermann felmentését követő évben a Missouri állambeli Fergusonban egy rendőr lelőtt egy szintén fegyvertelen, fekete tinédzsert. Ezt az eseményt is tüntetések követték, amelyre a rendészet katonai fegyverekkel vonult ki. Az Igazságügyi Minisztérium erről készült jelentése felhívta a

¹⁵⁷ <https://www.theguardian.com/us-news/2020/aug/15/defund-police-movement-us-victories-what-next>; <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-06-04/america-s-policing-budget-has-nearly-tripled-to-115-billion>.

¹⁵⁸ <https://www.theguardian.com/us-news/2020/aug/15/defund-police-movement-us-victories-what-next>.

¹⁵⁹ <https://time.com/5848318/black-lives-matter-activists-tactics/>.

¹⁶⁰ Finszter, G. (2019). Bűnüldözés és rendészeti modellek. In A. Borbíró, K. Gönczöl, K. Kerecsi, & M. Lévyay (Szerk.), *Kriminológia*. Wolters Kluwer Hungary Kft., 812.

¹⁶¹ Dubois, P., & Normandeau, A. (1997). Professional community policing in Canada. 5, 113–117., 113.

¹⁶² Gill, C., Weisburd, D., Telep, C. W., Vitter, Z., & Bennett, T. (2014). Community-oriented policing to reduce crime, disorder and fear and increase satisfaction and legitimacy among citizens: A systematic review. 10., 400–401.

¹⁶³ <https://time.com/5848318/black-lives-matter-activists-tactics/>.

figyelmet, hogy az effajta fellépés csak tovább mélyíti a rendőrök és civilek közötti feszültséget (ezt azóta 'Ferguson hatásnak' nevezi a szakirodalom.¹⁶⁴) és egyenesen rasszista és durva rendőri gyakorlatról számolt be.¹⁶⁵ Amikor az elnök, Barack Obama is éles kritikát fogalmazott meg a ferguson-i rendőrkapitányság eljárásával kapcsolatban, republikánus, valamint jobboldali politikusok és kommentátorok azzal érveltek, hogy ez, és általában a BLM mozgalom olyan ellenséges hangulatot eredményez, amely háborút jelent a rendőrséggel szemben.

A BLM ellentétéként jelent meg az „All Lives Matter” jelmondat,¹⁶⁶ amelyet a színvakság hívószavával, általános humanista ideálokra hivatkozva (mint hogy az ember egy fajba tartozik) elutasítja az etnicitás relevanciáját.¹⁶⁷ Ahogy Nikita Carney rámutat a Twitteren zajló #BlackLivesMatter és #AllLivesMatter diskurzus vizsgálata során, akik az AllLivesMatter nézőpont mellett állnak ki, hajlamosak a túlzott általánosításokra és a téma leegyszerűsítésére, ezzel is a 'színvak rasszizmus' mellett köteleződnek el.¹⁶⁸

Egy másik ellen-BLM jelszó és mozgalom a Blue Lives Matter, amely a figyelmet a rendőrök sérelmére elkövetett bűncselekményekre összpontosítja, egyenesen gyűlölet-bűncselekmény áldozatként konceptualizálva őket.¹⁶⁹ A mozgalom¹⁷⁰ megalakulásához két New York-i rendőr meggyilkolása vezetett 2014-ben, amelyet állításuk szerint BLM fanatikusok követtek el. A mozgalom¹⁷¹ céljaként a rendészeti korrekt médiaábrázolását¹⁷² határozza meg.¹⁷³ A bűnüldözés effajta támogatása számos fehér konzervatív amerikai számára egyfajta identitáspolitikai szövetséget jelent.¹⁷⁴

3.5. Roma Lives Matter

A BLM mozgalom fellángolásával párhuzamosan megjelentek azok a hangok is, amelyek az amerikai feketékhez nagyon hasonló helyzetben lévő európai romákra hívják fel a figyelmet. A George Floyddal szembeni indokolhatatlan mértékű erőszakos fellépés és általában a rendészeti felülműködés az európai romák vonatkozásában is jól ismert és széles körben dokumentált.¹⁷⁵ Aktivisták körében megfogalmazódott a 'Roma Lives Matter' szlogen is, amely egyfelől szolidaritást fejezik ki az amerikai fekete közösséggel, másfelől rávilágít az európai romák helyzetére.¹⁷⁶

¹⁶⁴ <https://www.britannica.com/topic/Black-Lives-Matter>.

¹⁶⁵ Ilchi, O.S., Frank, J. Supporting the Message, Not the Messenger: The Correlates of Attitudes towards Black Lives Matter. *AmJ Crim Just* (2020). <https://doi.org/10.1007/s12103-020-09561-1>.

¹⁶⁶ <https://edition.cnn.com/2020/06/23/opinions/all-lives-matter-misses-the-big-picture-baker/index.html>.

¹⁶⁷ Tawa, J., Ma, R. & Katsumoto, S. "All Lives Matter": The Cost of Colorblind Racial Attitudes in Diverse Social Networks. *Race Soc Probl* 8, 196–208 (2016). <https://doi.org/10.1007/s12552-016-9171-z>.

¹⁶⁸ Carney N. All Lives Matter, but so Does Race: Black Lives Matter and the Evolving Role of Social Media. *Humanity & Society*. 2016;40(2):180-199.

¹⁶⁹ Christopher E. Smith, "Blue Lives Matter versus Black Lives Matter: Beneficial Social Policies as the Path away from Punitive Rhetoric and Harm," *Vermont Law Review* 44, no. 3 (Spring 2020): 463-492, 463-467.

¹⁷⁰ Frank Rudy Cooper, "Cop Fragility and Blue Lives Matter," *University of Illinois Law Review* 2020, no. 2 (2020): 621-662, 624.

¹⁷¹ Christopher E. Smith, "Blue Lives Matter versus Black Lives Matter: Beneficial Social Policies as the Path away from Punitive Rhetoric and Harm," *Vermont Law Review* 44, no. 3 (Spring 2020): 463-492, 463-467.

¹⁷² <https://archive.bluelivesmatter.blue/organization/#history>.

¹⁷³ Frank Rudy Cooper, "Cop Fragility and Blue Lives Matter," *University of Illinois Law Review* 2020, no. 2 (2020): 621-662, 624.

¹⁷⁴ Christopher E. Smith, "Blue Lives Matter versus Black Lives Matter: Beneficial Social Policies as the Path away from Punitive Rhetoric and Harm," *Vermont Law Review* 44, no. 3 (Spring 2020): 463-492, 464.

¹⁷⁵ <http://www.erc.org/news/roma-lives-matter-bulgarian-rom-killed-for-possession-of-pesticides>.

¹⁷⁶ <https://www.travellers-times.org.uk/features/why-roma-gypsies-and-travellers-need-support-black-lives-matter-movement->

A RLM-diskurzus sajátossága, hogy amíg az amerikai feketékkel szemben kifejezetten nem volt kimutatható (és a BLM sem fogalmazott meg ilyen kritikát) a vírussal összefüggésben erősödő rendészeti kontroll, vagy akár politikai bűnbakképzés (mert a BLM a kontinuos intézményes diszkrimináció elleni tiltakozásról szól és az 'All lives matter' illetve a 'Blue lives matter' pedig alapvetően e számonkérő retorika csillapítását és bagatellizálását célozza), addig Közép-Kelet Európában megjelentek a kifejezetten romákat célzó aránytalan rendészeti, esetenként katonai intézkedések, amelyek kiegészültek egy olyan politikai narratívával, amely szerint a romák egészségügyi és a vírussal összefüggő biztonsági fenyegetést jelentenek.¹⁷⁷ A European Roma Rights Center elemzése kimutatta, hogy a romák Európa-szerte kiemelt és célzott rendészeti fellépéssel találkoztak a járványügyi hatósági intézkedések égisze alatt.¹⁷⁸ A rendőri brutalitás kilakoltatással, esetenként militarizált karanténokkal¹⁷⁹ és a járvány terjedésére is vonatkozó bűnbakképző rasszista retorikával (és közben a megfelelő egészségügyi szolgáltatásokhoz és a gazdasági mentőcsomaghoz történő érdemi hozzáférés elmaradásával) párosult.

Összehasonlítva a BLM mozgalommal, lényeges különbség azonban, hogy amíg az utóbbi egy tényleges mozgalommá tudta kinőni magát, amihez nem csak feketék, hanem nem fekete tömegek is nagy számban csatlakoztak, és amely egy alulról szerveződő hálózattá tudott válni az évek során, addig a Roma Lives Matter leginkább egy figyelemfelhívó szlogen maradt, és nem jött létre eddig olyan önszerveződő közösség, polgári jogi mozgalom, amely akár csak hasonló jelentőséget kapott volna vagy helyi szinten, vagy a politikában.¹⁸⁰

3.6. Black Lives Matter újratöltve, és túl a jogon

Visszatérve a BLM-mozgalomra, fontos, hogy annak fókuszpontjában eredetileg a büntető-igazságszolgáltatási rendszerben jelentkező túlkapások és hátrányos megkülönböztetés állt, de a diskurzus a kezdetektől fogva az intézményes diszkrimináció tágabb kontextusában zajlott, és közvetlenül kapcsolódott a közösségi együttélés kereteinek alapvető újraértelmezéséhez. Amerikában az utóbbi években a felsőoktatásban széleskörben elterjedtek a „biztonságos helyek,” és a kulturális kisajátítás- vagy mikroagresszió-mentes környezet politikáját megsértő személyek elleni zaklatás miatt indult eljárások,¹⁸¹ de az egyetemek világán túl ritka a jogi útra terelt kultúrháború. (A #MeToo-mozgalomban érintett esetekben többnyire a szexuális zaklatás súlyos, fizikai visszaéléseket is magába foglaló tevékenység szerepel.)

A BLM-mozgalom utóbbi hónapjának dinamikáját alapvetően határozta meg az, hogy a koronavírus egyéni- és társadalmi szinten egyaránt és egyszerre számos feszültséget generált, amelyre ráerősített Trump-elnök megosztó személyisége és kormányzása is, amely egy

¹⁷⁷ Margareta Matache and Jacqueline Bhabha: Health HumRights. 2020 Jun; 22(1): 379–382. Ld. még Seiler, Naomi K.; Vanecek, Anya; Heyison, Claire; and Horton, Katherine (2020) "The Risks of Criminalizing COVID-19 Exposure: Lessons from HIV," Human Rights Brief: Vol. 24 : Iss. 1 , Article 3. Available at: <https://digitalcommons.wcl.american.edu/hrbrief/vol24/iss1/3>.

¹⁷⁸ Bernard Rorke, Jonathan Lee: Roma rights in the time of Covid. Challenging discrimination, promoting equality, European Roma Rights Center, September 2020. Ld. még: Overview of the Impact of Coronavirus Measures on the Marginalised Roma Communities in the EU, https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/overview_of_covid19_and_roma_-_impact_-_measures_-_priorities_for_funding_-_23_04_2020.docx.pdf.

Ld. még: Maria Cheng – Teodora Barzakova: Some European officials use virus as a cover to target Roma, October 15, 2020, <https://apnews.com/article/virus-outbreak-pandemics-police-discrimination-eastern-europe-2cbcd5ee070578b73b1bc35ebdb426e>.

¹⁷⁹ <https://www.brusselstimes.com/opinion/120784/roma-part-of-blacklivesmatter/>.

¹⁸⁰ https://hvg.hu/360/202029_szamitanake_aciganay_eletek.

¹⁸¹ Bővebben ld. PAP, András László. Harassment: A Silver Bullet to Tackle Institutional Discrimination, But No Panacea for all Forms of Dignity and Equality Harms. Intersections. East European Journal of Society and Politics, [S.l.], v. 5, n. 2, July 2019.

végletekig polarizált politikai közéletet eredményezett, ahol a 2020 novemberi választások közeledésével e három tényező és a különböző diskurzusok és retorikák gyakran összemosódtak. A BLM-mozgalom egyfelől túlépelt a büntető-igazságszolgáltatás rendszerén, másfelől, kilépett a jogi-közigazgatási konstrukciók világán, és a tágabban értelmezett diszkriminációmentes közélet és társadalom megteremtésének felelősségét immáron a privátszférára is kiterjesztette, valamint politikai és kulturális (tehát nem-jogi) instrumentumok szükségességét hangsúlyozza a strukturális kirekesztettség által generált sértő, megalázó környezet megváltoztatására.

Nézzünk néhány példát! 2020. május 25-én reggel a New York-i Central Parkban a madárlesen lévő fekete Christian Cooper udvariasan figyelmeztette a kutyáját sétáltató fehér Amy Coopert, hogy a parkban (ahogy azt a kihelyezett táblák is jelzik) csak pórázon lehetnek állatok. A hölgy ezt megtagadta, majd hívta a rendőrséget, azt állítva, hogy egy fekete férfi fenyegeti. A férfi a beszélgetéseket videóra vette, amelyet világszerte sok millióan láttak. Amy Cooper ugyan később nyilvánosan bocsánatot kért tettéért, hangoztatva, hogy nem tartja magát rasszistának, de a munkahelyéről azonnali hatállyal elbocsátották, amiről még a cég Twitter-oldalán is beszámoltak, leszögezve, hogy semmilyen nemű rasszizmust nem tolerálnak. Később vádat is emeltek ellene hamis bejelentés miatt. (A nő a kutyáját is visszavitte arra a menhelyre, ahonnan évekkkel ezelőtt örökbe fogadta.¹⁸²) Az eset jogalkotási lépéseket is generált: New York állam elfogadott egy olyan törvényt, ami alapján sokkal egyszerűbb lesz pert indítani olyan személy ellen, aki alaptalanul hívja ki a rendőrséget, különösen, ha az az érintett személy faji háttérére tekintettel történik.¹⁸³

A Cooper-ügy azonban arra mutat rá, hogy a közélet, és nem is csak a szűken értelmezett politika, oly módon tematizálja a faji egyenlőség és a történelmi és jelenkori társadalmi felelősség kérdését, hogy a jóhírnév erkölcsi konzekvenciáin túlmenően közvetlen egzisztenciális következmények mellett vár el, illetve szankcionál magánszemélyek és cégek, intézmények (pl. egyetemek) részéről állásfoglalást, és megköveteli a szimbolikus igazságtétel és az elismeréspolitikai által szükségesnek ítélt önkritikát, bocsánatkérést.

A houstoni egyetem szenátusa például büntetésben részesítette diákönkormányzatának alelnökét, amikor személyes Facebook-oldalán All Lives Matter szlogent propagáló bejegyzést tett közzé: felfüggesztették diákönkormányzati tagságát, eltiltották a csoportos tevékenységeken történő részvételtől, és egy sokszínűség workshopon, valamint három kulturális eseményen kell részt vennie havonta, amelyekről beszámolót kell készítenie, és nyilvános előadást kell tartania a szenátus előtt.¹⁸⁴

A kulturális élet jelentős szegmense vált színterévé a kultúrpolitikai aktivizmusnak. Művészek, közszereplők, celebek közvetlen nyomás alá kerülnek egy-egy exponált kérdés kapcsán a nyilvános állásfoglalásra.¹⁸⁵ Ennek megfelelően például szinkronszínészek kérnek bocsánatot azért, hogy a saját bőrszínüktől eltérő karakternek kölcsönözték a hangjukat, ezzel is hozzájárulva a fehérek felsőbbrendűségéhez.¹⁸⁶

A BLM az amerikai történelem említetten legnagyobbnak mondott¹⁸⁷ társadalmi, és társadalom-átalakítást célzó (jelentős részben a privilegizált fehér középosztály önkritikája köré szerveződő) mozgalma, vélhetően még a #Metoo-nál is jelentősebb, szeizmikus változást

¹⁸² <https://time.com/5842442/amy-cooper-dog-central-park/>.

¹⁸³ <https://time.com/5899879/amy-cooper-second-911-call-assault/>.

¹⁸⁴ <https://www.chron.com/news/houston-texas/houston/article/UH-student-body-VP-under-fire-for-All-Lives-9002537.php>.

¹⁸⁵ <https://www.insider.com/celebrities-black-lives-matter-protests-problematic-responses-2020-6#evan-peters-apologized-after-fans-called-him-out-for-retweeting-a-video-of-a-police-officer-tackling-a-protester-17>.

¹⁸⁶ <https://www.buzzfeednews.com/article/amberjamieson/jenny-slate-quits-big-mouth>;
<https://www.bbc.com/news/entertainment-arts-53201667>.

¹⁸⁷ Larry Buchanan, Quoc Trung Bui, Jugal K. Patel: Black Lives Matter May Be the Largest Movement in U.S. History, The New York Times, July 3, 2020.

hoz majd a közéletben és -- céljai szerint – sok állami- és a magánszektorban működő intézmény szervezeti kultúrájában, ahol szobrok, szavak, könyvek, és filmek is töröltetnek a nyilvánosságból. Ami e jelenség sajátossága, és ne feledjük a vírus által felnagyított, és láthatóbbá tett egyenlőtlenségek vezettek e mozgalom szárba szökkenéséhez, hogy a társadalmi igazságosság harcát a legkevésbé a jog eszközeivel vívják. Sőt, az egyébként a bírósági tárgyalótermeket a társadalmi változások (vagy éppen az azokkal szembeni ellenállás) céljaira előszeretettel használó amerikai társadalomban ritkák a bírósági eljárások az olyan esetekben is, ahol munkaszerződéseket bontanak fel, egyetemi felvételiket érvénytelenítenek vagy lakásbérleti szerződéseket mondanak fel politikailag inkorrektnek vagy érzéketlennek vélt megnyilvánulások szankciójaként.¹⁸⁸

Záró gondolatok

Az írás kerete az volt, hogy a pandémia számos nehézségektől terhelt állami és egyéb társadalmi intézményből a rosszat, a legrosszabbat hozta ki, és erősítette a diszfunkciókat. Nőttek a társadalmi egyenlőtlenségek, és természetükből fakadóan egy ilyen helyzetben a romlás interszekcionális, és többnyire az egyenlőtlenségi olló is tovább nyílik. Magyarán, akinek rosszabb, nehezebb volt, a helyzete többnyire tovább romlik. Az amerikai feketék körében gyakori mondás szerint, 'ha a fehérek megfáznak, a feketék tüdőgyulladást kapnak.'¹⁸⁹ A növekvő marginalizációért azonban nem (csak) a vírus, hanem a társadalmi környezet, az állami intézmények és adott esetben a magánszféra (is) felelősek. Az elemzés a jog eszköztárából leginkább releváns hátrányos megkülönböztetés fogalmát és eszközrendszerét alkalmazta a jelenség és a különböző társadalmi folyamatok és diskurzusok értelmezésére – rámutatva, hogy a jog inadekvát, nagyon korlátolt, és többnyire reaktív eszköz csupán a társadalmi progresszió szolgálatában. Célunk leginkább az volt, hogy a strukturális és intézményes diszkrimináció (jogilag értelmezett) fogalmait megkíséreljük elhelyezni és egyfajta értelmezési referenciapontként felkínálni a COVID-vírussal összefüggésbe hozható gazdasági, politikai és társadalmi jelenségek és mozgalmak vizsgálatához.

Források

- Aiello, John R., and Stanley E. Jones. 1971. "Field Study of the Proxemic Behavior of Young School Children in Three Subcultural Groups." *Journal of Personality and Social Psychology* 19 (3): 351–56. <https://doi.org/10.1037/h0031433>.
- Bailey, Rahn K., Cecelia Pozo Fileti, Jeanette Keith, Susanne Tropez-Sims, Winston Price, and Sharon Denise Allison-Otley. 2013. "Lactose Intolerance and Health Disparities among African Americans and Hispanic Americans: An Updated Consensus Statement." *Journal of the National Medical Association* 105 (2): 112–27. [https://doi.org/10.1016/s0027-9684\(15\)30113-9](https://doi.org/10.1016/s0027-9684(15)30113-9).
- Barabási, Albert-László. 2003. *Linked: How Everything Is Connected to Everything Else and What It Means for Business, Science, and Everyday Life*. New York: Plume.

¹⁸⁸ Ld. pl. Sarah Maslin Nir: White Woman Is Fired After Crenalling Police on Black Man in Central Park, *The New York Times*, May 26, 2020, Edward Moreno, Man loses office lease after viral video shows him calling police on black entrepreneurs using building's gym, *The Hill*, 05/27/2020, Dan Levin: Colleges Rescinding Admissions Offers as Racist Social Media Posts Emerge, *The New York Times*, July 2, 2020.

¹⁸⁹ ¹⁸⁹ <https://www.americanprogress.org/issues/race/news/2015/01/28/105551/when-whites-folks-catch-a-cold-black-folks-get-pneumonia/>.

- Baumgart, Daniel C., and William J. Sandborn. 2012. "Crohn's Disease." *The Lancet* 380 (9853): 1590–1605. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(12\)60026-9](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(12)60026-9).
- Bengtson, May-Bente, Camilla Solberg, Geir Aamodt, Jørgen Jahnsen, Bjørn Moum, Jostein Sauar, Morten H. Vatn, and Ibsen Study Group. 2009. "Clustering in Time of Familial IBD Separates Ulcerative Colitis from Crohn's Disease." *Inflammatory Bowel Diseases* 15 (12): 1867–74. <https://doi.org/10.1002/ibd.20978>.
- Boucher, Barbara J. 2012. "The Problems of Vitamin D Insufficiency in Older People." *Aging and Disease* 3 (4): 313–29.
- Brown, LaVerne L., Barbara Cohen, Derrick Tabor, Giovanna Zappalà, Padma Maruvada, and Paul M. Coates. 2018. "The Vitamin D Paradox in Black Americans: A Systems-Based Approach to Investigating Clinical Practice, Research, and Public Health - Expert Panel Meeting Report." *BMC Proceedings* 12 (6): 6. <https://doi.org/10.1186/s12919-018-0102-4>.
- Burger, Joachim, Vivian Link, Jens Blöcher, Anna Schulz, Christian Sell, Zoé Pochon, Yoan Diekmann, et al. 2020. "Low Prevalence of Lactase Persistence in Bronze Age Europe Indicates Ongoing Strong Selection over the Last 3,000 Years." *Current Biology* 30 (21): 4307-4315.e13. <https://doi.org/10.1016/j.cub.2020.08.033>.
- Crosby, Alfred W. 2003. *America's Forgotten Pandemic: The Influenza of 1918*. Cambridge University Press.
- Curry, Andrew. 2013. "Archaeology: The Milk Revolution." *Nature News* 500 (7460): 20. <https://doi.org/10.1038/500020a>.
- Daneshkhan, Ali, Vasundhara Agrawal, Adam Eshein, Hariharan Subramanian, Hemant Kumar Roy, and Vadim Backman. 2020. "The Possible Role of Vitamin D in Suppressing Cytokine Storm and Associated Mortality in COVID-19 Patients." *MedRxiv*, May, 2020.04.08.20058578. <https://doi.org/10.1101/2020.04.08.20058578>.
- Fraser, Nancy. 1995. "From Redistribution to Recognition? Dilemmas of Justice in a 'post-Socialist' age" 212 (July-August): 68–68.
- Gokmen, Yunus, Ufuk Turen, Haluk Erdem, and İsmail Tokmak. 2020. "National Preferred Interpersonal Distance Curbs the Spread of COVID-19: A Cross-Country Analysis." *Disaster Medicine and Public Health Preparedness*, 1–15. <https://doi.org/10.1017/dmp.2020.295>.
- Golestaneh, Ladan, Joel Neugarten, Molly Fisher, Henny H. Billett, Morayma Reyes Gil, Tanya Johns, Milagros Yunes, et al. 2020. "The Association of Race and COVID-19 Mortality." *EClinicalMedicine* 25 (August). <https://doi.org/10.1016/j.eclinm.2020.100455>.
- Goodwin, Robin, Alexandra Kozlova, Anna Kwiatkowska, Lan Anh Nguyen Luu, George Nizharadze, Anu Realo, Ahto Külvet, and Andu Rämmer. 2003. "Social Representations of HIV/AIDS in Central and Eastern Europe." *Social Science & Medicine* (1982) 56 (7): 1373–84. [https://doi.org/10.1016/s0277-9536\(02\)00135-1](https://doi.org/10.1016/s0277-9536(02)00135-1).
- Grynaeus, Tamás. 2002. *Szent Antal tüze*. Akadémiai Kiadó.
- Győry, Tibor. 1900. *Morbus Hungaricus: Orvostörténelmi Tanulmány*. OSZK. Budapest: Pesti Lloyd Ny. <http://link.oszk.hu/libriurl.php?LN=hu&DB=any&SRY=an&SRE=000003117830>.
- Hall, Edward T. 1963. "A System for the Notation of Proxemic Behavior1." *American Anthropologist* 65 (5): 1003–26. <https://doi.org/10.1525/aa.1963.65.5.02a00020>.
- . 1966. *The Hidden Dimension*. 1st ed. Garden City, N.Y: Doubleday.
- Hewlett, Barry S., and Richard P. Amola. 2003. "Cultural Contexts of Ebola in Northern Uganda." *Emerging Infectious Diseases* 9 (10): 1242–48. <https://doi.org/10.3201/eid0910.020493>.

- Hippokratész. 1964. "Hippokratész Könyve a Levegőről, a Vizekről És a Vidékekről; Az Időjárásról; A Szent Betegségekről; A Kórjoslatokról." Translated by Jenő Sattler. *Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei*, no. 33: 9–93.
- Howard-Jones, N. 1979. "On the Diagnostic Term 'Down's Disease'." *Medical History* 23 (1): 102–4.
- Jones, Stanley E. 1971. "A Comparative Proxemics Analysis of Dyadic Interaction in Selected Subcultures of New York City." *The Journal of Social Psychology* 84 (1): 35–44. <https://doi.org/10.1080/00224545.1971.9918518>.
- Jones, Stanley E., and John R. Aiello. 1973. "Proxemic Behavior of Black and White First-, Third-, and Fifth-Grade Children." *Journal of Personality and Social Psychology* 25 (1): 21–27. <https://doi.org/10.1037/h0034267>.
- Laurent, Vitalien. n.d. "Une Lettre Dogmatique de l'empereur Isaac l'Ange Au Primat de Hongrie." *Échos d'Orient* 39 (197–198): 59–77.
- Majander, Kerttu, Saskia Pfrengle, Arthur Kocher, Judith Neukamm, Louis du Plessis, Marta Pla-Díaz, Natasha Arora, et al. 2020. "Ancient Bacterial Genomes Reveal a High Diversity of *Treponema Pallidum* Strains in Early Modern Europe." *Current Biology*. <https://doi.org/10.1016/j.cub.2020.07.058>.
- Manguvo, Angellar, and Benford Mafuvadze. 2015. "The Impact of Traditional and Religious Practices on the Spread of Ebola in West Africa: Time for a Strategic Shift." *The Pan African Medical Journal* 22 (Suppl 1). <https://doi.org/10.11694/pamj.suppl.2015.22.1.6190>.
- Martín Giménez, Virna Margarita, Felipe Inserra, León Ferder, Joxel García, and Walter Manucha. 2020. "Vitamin D Deficiency in African Americans Is Associated with a High Risk of Severe Disease and Mortality by SARS-CoV-2." *Journal of Human Hypertension*, August, 1–3. <https://doi.org/10.1038/s41371-020-00398-z>.
- Martineau, Adrian R., David A. Jolliffe, Richard L. Hooper, Lauren Greenberg, John F. Aloia, Peter Bergman, Gal Dubnov-Raz, et al. 2017. "Vitamin D Supplementation to Prevent Acute Respiratory Tract Infections: Systematic Review and Meta-Analysis of Individual Participant Data." *BMJ* 356 (February). <https://doi.org/10.1136/bmj.i6583>.
- Nielsen, Carrie F., Sarah Kidd, Ansumana R.M. Sillah, Edward Davis, Jonathan Mermin, and Peter H. Kilmarx. 2015. "Improving Burial Practices and Cemetery Management During an Ebola Virus Disease Epidemic — Sierra Leone, 2014." *MMWR. Morbidity and Mortality Weekly Report* 64 (1): 20–27.
- Oxford, J S. 2001. "The So-Called Great Spanish Influenza Pandemic of 1918 May Have Originated in France in 1916." *Philosophical Transactions of the Royal Society of London. Series B* 356 (1416): 1857–59. <https://doi.org/10.1098/rstb.2001.1012>.
- Rábai, Krisztina. 2005. "Morbus Gallicus: Az Eredet És Terjedés Problematikája." In *Medievisztikai Tanulmányok. A IV. Medievisztikai PhD-Konferencia*, 123–33.
- Riskó, Tibor. 1997. "Valóban „morbus Hungaricus” a Tuberculosis?" *Orvosi Hetilap* 138 (46): 2946–49.
- Scherer, Shawn E. 1974. "Proxemic Behavior of Primary School Children as a Function of Their Socioeconomic Class and Subculture." *Journal of Personality and Social Psychology* 29 (6): 800–805. <https://doi.org/10.1037/h0036190>.
- Snow, John. 1855. *On the Mode of Communication of Cholera*. John Churchill.
- Sorokowska, Agnieszka, Piotr Sorokowski, Peter Hilpert, Katarzyna Cantarero, Tomasz Frackowiak, Khodabakhsh Ahmadi, Ahmad M. Alghraibeh, et al. 2017. "Preferred Interpersonal Distances: A Global Comparison." *Journal of Cross-Cultural Psychology*, March. <https://doi.org/10.1177/0022022117698039>.
- Suchy, Frederick J., Patsy M. Brannon, Thomas O. Carpenter, Jose R. Fernandez, Vicente Gilsanz, Jeffrey B. Gould, Karen Hall, et al. 2010. "National Institutes of Health

- Consensus Development Conference: Lactose Intolerance and Health.” *Annals of Internal Medicine* 152 (12): 792–96. <https://doi.org/10.7326/0003-4819-152-12-201006150-00248>.
- Wheelis, Mark. 2002. “Biological Warfare at the 1346 Siege of Caffa.” *Emerging Infectious Diseases Journal* 8 (9): 971–75. <https://doi.org/10.3201/eid0809.010536>.
- Wildman, Wesley J., Joseph Bulbulia, Richard Sosis, and Uffe Schjoedt. 2020. “Religion and the COVID-19 Pandemic.” *Religion, Brain & Behavior* 10 (2): 115–17. <https://doi.org/10.1080/2153599X.2020.1749339>.
- Worobey, Michael, Jim Cox, and Douglas Gill. 2019. “The Origins of the Great Pandemic.” *Evolution, Medicine, and Public Health* 2019 (1): 18–25. <https://doi.org/10.1093/emph/eoz001>.
- Worobey, Michael, Thomas D. Watts, Richard A. McKay, Marc A. Suchard, Timothy Granade, Dirk E. Teuwen, Beryl A. Koblin, Walid Heneine, Philippe Lemey, and Harold W. Jaffe. 2016. “1970s and ‘Patient 0’ HIV-1 Genomes Illuminate Early HIV/AIDS History in North America.” *Nature* 539 (7627): 98–101. <https://doi.org/10.1038/nature19827>.
- Yang, H., C. McElree, M. P. Roth, F. Shanahan, S. R. Targan, and J. I. Rotter. 1993. “Familial Empirical Risks for Inflammatory Bowel Disease: Differences between Jews and Non-Jews.” *Gut* 34 (4): 517–24. <https://doi.org/10.1136/gut.34.4.517>.

© Kovács Szitkay Eszter – Lőrincz Viktor – Pap András László

MTA Law Working Papers

Kiadó: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont

Székhely: 1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.

Felelős kiadó: Boda Zsolt főigazgató

Felelős szerkesztő: Kecskés Gábor

Szerkesztőség: Hoffmann Tamás, Mezei Kitti, Szilágyi Emese

Honlap: <http://jog.tk.mta.hu/mtalwp>

E-mail: mta.law-wp@tk.mta.hu

ISSN 2064-4515